

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини

Право на вільні вибори

Оновлено 31 серпня 2026 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов’язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: запит на відтворення або повторну публікацію перекладу для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік очікуваних перекладів.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та виконано Верховним Судом (Україна).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення 31 серпня року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: https://ks.echr.coe.int. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду на платформі X за посиланням: https://x.com/ECHR_CEDH.

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2026 рік

Зміст

Передмова 4

I. Загальні принципи 5

A. Значення і сфера застосування 5

B. Принципи тлумачення 7

II. Активний аспект: право голосувати 8

A. Втрата громадянських прав 8

B. Особливі випадки ув'язнених 9

C. Політичне представництво та виборчі права меншин 12

D. Місце проживання, умови доступу до виборчих прав 12

1. Право голосу громадян, які проживають за кордоном 12
2. Окремі випадки певних територій 14
3. Проведення виборів за кордоном для громадян-нерезидентів 14

E. Фізичний доступ до виборчих дільниць 15

III. Пасивний аспект: право виступати кандидатом на виборах 15

A. Неможливість виступати кандидатом на виборах та демократичний порядок 17

B. Важливість контексту 18

C. Організація виборів 20

1. Гарантія серйозних намірів кандидатів: вимога щодо застави 20
2. Уникнення надмірної фрагментації політичного ландшафту 21

D. Інші легітимні цілі 23

E. Від виборчої кампанії 25

F. ...до здійснення повноважень 27

IV. Виборчі спори 30

V. Ефективні засоби правового захисту 33

VI. Іноземне втручання в демократичний процес 35

Перелік цитованих справ 37

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*,18 січня 1978 року, § 154, серія A № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012 р.). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Ширкеті проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ECHR 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в Переліку ключових слів, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. Посібник користувача HUDOC.

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Загальні принципи

Стаття 3 Першого протоколу до Конвенції – Право на вільні вибори

«Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.»

Ключові слова HUDOC

Право на вільні вибори (П1-3) – Періодичні вибори (П1-3) – Вибори шляхом таємного голосування (П1-3) – Вільне вираження думки народу (П1-3) – Вибір законодавчого органу (П1-3) – Голосування (П1-3) – Виступати кандидатом на виборах (П1-3).

A. Значення і сфера застосування

1. «Згідно з Преамбулою до Конвенції, основоположні права і свободи людини найкращим чином забезпечуються «через дієву політичну демократію». Оскільки стаття 3 Першого протоколу втілює характерний принцип демократії, вона має першочергове значення для всієї системи Конвенції» (*«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987, § 47).

2. Стаття 3 Першого протоколу стосується лише вибору законодавчого органу. Проте формулювання не зводиться лише до національного парламенту. Потрібно дивитися на конституційний устрій відповідної Держави (*«Тімке проти Німеччини» (Timke v. Germany)*, рішення Комісії, 1995). Загалом, сфера застосування статті 3 Першого протоколу не охоплює місцеві вибори – як у містах (*«Ксуереб проти Мальти» (Xuereb v. Malta)*, 2000; *«Саллерас Льїнарес проти Іспанії» (Salleras Llinares v. Spain)* (ухв.), 2000http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22198), так і в регіонах (*«Малард проти Франції» (Malarde v. France)*, 2000). Суд дійшов висновку, що повноваження ухвалювати нормативні акти та підзаконні акти, покладені на органи місцевого самоврядування в багатьох країнах, потрібно відрізняти від законодавчої влади, про яку йде мова в статті 3 Першого протоколу, незважаючи на те, що законодавча влада може не обмежуватися лише національним парламентом (*«Молка проти Польщі» (Mółka v. Poland)* (ухв.), 2006). Однак, проаналізувавши конституційний устрій Італії, Суд постановив, що стаття 3 Першого протоколу застосовується у випадку місцевих виборів до провінційних рад в Італії. Конституційна реформа 2001 року наділила італійські регіони широкими законодавчими повноваженнями стосовно всіх питань, що не були чітко віднесені до виключної компетенції Держави. У такий спосіб провінційні ради повинні були розглядатися як частина «законодавчого органу» (*«Репетто Вісентіні проти Італії» (Repetto Visentini v. Italy)* (ухв.), 2021; *«Міністкалько проти Італії» (Miniscalco v. Italy)*, 2021).

3. Суд уточнив тлумачення поняття «вибори», чим визначив сферу застосування статті 3 Першого протоколу (*«Республіканська народна партія проти Туреччини» (Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey)* (ухв.), 2017, §§ 33-34 і §§ 37-38) .

4. Суд пояснив, що, по суті, референдум не підпадає під дію статті 3 Першого протоколу (*«Республіканська народна партія проти Туреччини» (Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey)* (ухв.), 2017, §§ 33 та 38; *«Мухан і Гіллон проти Сполученого Королівства» (Moohan and Gillon v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017, § 40). Однак, він враховує різноманіття виборчих систем в різних Державах. Таким чином, він не виключив можливості того, що демократичний процес, який описується як «референдум» Договірною Державою, може потенційно потрапити до сфери дії статті 3 Першого протоколу. Для цього процес повинен відбуватися «з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу» (*там само*, § 42). У справі *«Форкадель і Луїс та інші проти Іспанії» (Forcadell i Lluis and Others v. Spain)* (ухв.), 2019, заявники скаржилися на те, що зупинення Конституційним Судом проведення пленарного засідання каталонського парламенту та оголошення результатів референдуму про незалежність Каталонії порушило право на вільне волевиявлення народу при

виборі законодавчого органу. Суд постановив, що засідання було скликано відповідно до закону, дію якого було тимчасово зупинено Конституційним Судом, а отже, у спосіб, що явно суперечить рішенням цього суду, спрямованим на захист конституційного ладу. Отже, стаття 3 Першого протоколу не застосовувалася.

5. Суд постановив, що нездатність отримати результати опитувань громадської думки про наміри голосування у період за два тижні до виборів не впливало настільки «безпосередньо» на виборців, щоб вони могли скаржитися як "жертви" порушення статті 3 Першого протоколу в значенні статті 34 Конвенції (*«Дімітрас та інші проти Греції» (Dimitras and Others v. Greece)* (ухв.), 2017, §§ 30-32).

6. Стосовно виборів президента, Суд дотримується тієї точки зору, що функції Голови Держави як такі не можуть розглядатися як функції «законодавчого органу» в розумінні статті 3 Першого протоколу. Проте це не виключає можливості застосування статті 3 Першого протоколу до президентських виборів. Якщо буде встановлено, що посада Голови відповідної Держави передбачає повноваження ініціювати та ухвалювати закони або ж передбачає широкі повноваження контролю в процесі ухвалення законів чи повноваження контролювати основні законотворчі органи, в такому випадку її небезпідставно можна розглядати як «законодавчий орган» у розумінні статті 3 Першого протоколу (*«Бошкоскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Boškoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ухв.), 2004; *«Брітo да Сілва Герра та Суса Магно проти Португалії» (Brito Da Silva Guerra and Sousa Magno v. Portugal)* (ухв.), 2008). Разом з тим, ця можливість ніколи не використовувалася і навіть не згадувалася в подальших справах (*«Паксас проти Литви» (Paksas v. Lithuania)* [ВП], 2011; *«Анчугов і Гладков проти Росії» (Anchugov and Gladkov v. Russia)*, 2013, §§ 55-56).

7. Суд у багатьох випадках брав до уваги те, що Європейський парламент є частиною «законодавчого органу» в розумінні статті 3 Першого протоколу (*«Метьюз проти Сполученого Королівства» (Matthews v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, §§ 45-54; *«Оккетто проти Італії» (Occhetto v. Italy)* (ухв.), 2013, § 42).

8. Щодо характерних рис, притаманних виборам, текст статті 3 Першого протоколу говорить лише те, що вони повинні бути вільними та проходити шляхом таємного голосування, про що неодноразово наголошували і Європейська комісія з прав людини («Комісія»), і Суд (*«X проти Сполученого Королівства» (X v. the United Kingdom)*, рішення Комісії від 6 жовтня 1976 року). Далі положення уточнює, що вибори повинні проводитися з розумною періодичністю. З цього питання Держави користуються широкою свободою розсуду. Тим не менш, практика Суду дає такі орієнтири:

> «Комісія вважає, що питання про те, чи проводяться вибори з розумним інтервалом, повинно визначатися відповідно до мети парламентських виборів. Ця мета полягає у забезпеченні того, щоб значні зміни в домінуючій громадській думці були відображені в думках представників народу. Парламент повинен в принципі мати можливість розробляти та втілювати в життя свої законодавчі ініціативи, включаючи довготривалі законодавчі плани. Закороткий проміжок часу між виборами може ускладнити політичне планування для впровадження волі виборців, а завеликий проміжок може призвести до застою політичних груп у парламенті, що може більше не мати нічого спільного з домінуючою волею виборців» (*«Тімке проти Німеччини» (Timke v. Germany)*, рішення Комісії, 1995).

9. Судова практика продовжила розвивати вимогу щодо загального виборчого права, яка наразі є керівним принципом (*«X проти Німеччини» (X v. Germany)*, рішення Комісії, 1967; *«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2)* [ВП], 2005, §§ 59 та 62; *«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987, § 51). Однак, оскільки стаття 3 Першого протоколу містить принцип рівного ставлення до всіх громадян в реалізації ними свого права голосу, вона не передбачає того, що всі голоси повинні обов'язково мати однакову вагу з огляду на результати виборів. Таким чином, жодна виборча система не може виключити так звані «втрачені голоси» (*там само*, § 54; *«Партії "Нові демократи" та "Наша країна" проти Латвії» (Partija "Jaunie Demokrāti" and Partija "Mūsu Zeme" v. Latvia)* (ухв.), 2007).

10. Однак голос кожного виборця повинен мати можливість впливати на склад законодавчого органу, інакше право голосу, виборчий процес і зрештою демократичний порядок будуть позбавлені будь-якого сенсу (*«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015,

§ 148). Відповідно, Держави користуються широкою свободою розсуду при організації виборів. Перегляд меж виборчих округів, у результаті чого з'являються виборчі округи з нерівною кількістю населення, не є порушенням статті 3 Першого протоколу, якщо вільний вибір населення було відображено належним чином (*«Бомпар проти Франції» (Bompard v. France)* (ухв.), 2006). Нарешті, вибір виборчої системи, якою забезпечуватиметься вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу – на основі системи пропорційного представництва, на основі мажоритарної системи чи на основі інших систем – це питання, в якому Держава користується широкою свободою розсуду (*«Метьюз проти Сполученого Королівства» (Matthews v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 64).

B. Принципи тлумачення

11. Стаття 3 Першого протоколу відрізняється від інших матеріальних положень Конвенції та Протоколів до неї, оскільки в ній сформульовано зобов'язання Високої Договірної Сторони проводити вибори, які б забезпечували вільне вираження думки народу, а не конкретне право чи свободу особи. Разом з тим, беручи до уваги підготовчу роботу щодо статті 3 Першого протоколу, а також тлумачення положення в контексті Конвенції в цілому, Суд дійшов висновку, що це положення також стосується індивідуальних прав, включаючи право голосу («активний» аспект права) та право виступати кандидатом на виборах («пасивний» аспект права) (*«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987, §§ 48-51; *«Жданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, § 102).

12. Ці права не є абсолютними. Тут мають місце «непрямі обмеження», і в цьому Договірним Державам має бути надана широка свобода розсуду. Концепція «непрямих обмежень» відповідно до статті 3 Першого протоколу має першочергове значення при визначенні доречності цілей, що переслідуються обмеженнями прав, гарантованих цим положенням. З огляду на те, що стаття 3 Першого протоколу не обмежується конкретним переліком «легітимних цілей» – таким як, наприклад, у статтях 8 – 11 Конвенції, – Договірні Держави вільні покладатися на мету, яка не включена до такого переліку, щоб виправдати обмеження, за умови, що відповідність такої мети принципу верховенства права та загальним цілям Конвенції доведено конкретними обставинами в конкретній справі.

13. Концепція «непрямих обмежень» також означає, що Суд не застосовує традиційну перевірку на «необхідність» чи «нагальну соціальну потребу», яка застосовується в контексті статей 8 – 11 Конвенції. При розгляді питання відповідності статті 3 Першого протоколу Суд зосереджує свою увагу, головним чином, на двох критеріях: чи мало місце свавілля або відсутність пропорційності, і чи вплинуло обмеження на вільне вираження думки народу. Крім того, Суд підкреслює необхідність оцінки будь-якого виборчого законодавства у світлі політичної еволюції відповідної країни, що означає, що неприйнятні елементи для однієї системи можуть бути виправдані в іншій (*«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987, § 52; *«Жданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, §§ 103-104 та 115).

14. Більш суворі вимоги можуть бути встановлені до права виступати кандидатом на виборах до парламенту («пасивний» аспект права), аніж до права голосувати («активний» аспект права). Насправді, хоча перевірка щодо «активного» аспекту права за статтею 3 Першого протоколу зазвичай включала більш широку оцінку пропорційності законодавчих положень, які позбавляють особу або групу осіб права голосу, при здійсненні перевірки щодо «пасивного» аспекту права Суд обмежився, головним чином, перевіркою відсутності свавільних положень у національних процедурах, які призводять до позбавлення особи права виступати кандидатом на виборах (*«Жданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)*, [ВП], 2006, § 115; *«Мельниченко проти України» (Melnychenko v. Ukraine)*, 2004, § 57).

15. Що стосується питання про те, хто може посилатися на можливе порушення «пасивного» аспекту права, Суд визнав, що якщо виборче законодавство чи національні органи влади обмежують право кандидатів в індивідуальному порядку висувати свою кандидатуру на виборах за партійним списком, зацікавлена партія в такому випадку може стверджувати про те, що вона є потерпілою від такого обмеження незалежно від своїх кандидатів (*«Грузинська робітнича партія*

проти Грузії» (Georgian Labour Party v. Georgia), 2008, §§ 72-74; *«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015, § 142).

16. Крім того, коли Суд розглядає виборчу систему країни – у розрізі як активного, так і пасивного аспекту права, – він бере до уваги розмаїття історичних контекстів у Державах. Такі різні контексти можуть призвести до прийняття Судом відмінностей у виборчих правах, існуючих у різних країнах, а також до пояснення будь-якої еволюції в рівні вимог, в залежності від періоду, що розглядається.

17. Нарешті, стаття 3 Першого протоколу охоплює період після проведення виборів, включаючи підрахунок голосів, а також запис та передачу результатів. Таким чином, Держава має позитивне зобов'язання забезпечувати ретельне регулювання процесу, під час якого встановлюються, обробляються та фіксуються результати голосування (*«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 284-285).

II. Активний аспект: право голосувати

18. «Активний» аспект підлягає обмеженням. Тут, як в будь-якій іншій сфері, що охоплюється статтею 3 Першого протоколу, Держави-члени користуються певною свободою розсуду, яка залежить від відповідного контексту. Так, наприклад, можливо встановлювати мінімальний вік для того, щоб забезпечити достатній ступінь зрілості особи, яка бере участь у виборчому процесі (*«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2)* [ВП], 2005, § 62).

19. Однак здійснюваний Судом нагляд складається з порівняно всеохоплюючої перевірки на пропорційність. Свобода розсуду, якою користуються Держави, не повинна призводити до заборони для певних осіб чи груп осіб брати участь у політичному житті країни і, зокрема, у виборах до законодавчого органу (*«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, § 28; *«Танасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova)* [ВП], 2010, § 158). У справі *«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, Суд вирішував питання про неможливість членів турецько-кіпріотської громади голосувати під час виборів до законодавчого органу. Суд дійшов висновку, що зважаючи на нестандартну ситуацію, яка існує на Кіпрі з 1963 року, та з огляду на законодавчий вакуум, заявник як член турецько-кіпріотської громади, який проживав у Республіці Кіпр, був повністю позбавлений будь-якої можливості висловити свою думку шляхом вибору членів Палати представників. Таким чином, було порушено саму суть права заявника голосувати. Суд також встановив очевидну нерівність у поводженні при реалізації права голосу членами турецько-кіпріотської та греко-кіпріотської громад. Відповідно, було порушення статті 3 Першого протоколу, взятої окремо та в поєднанні зі статтею 14 Конвенції.

A. Втрата громадянських прав

20. Коли особу або групу осіб позбавляють права голосу, Суд проявляє особливу увагу. Позбавлення права голосу повинне не лише переслідувати легітимну мету, а й проходити більш сувору перевірку на пропорційність. Суд вже мав можливість розглянути низку справ, у яких позбавлення права голосу було частиною кримінального розслідування. Справа *«Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy)* [ВП], 2000, стосувалася автоматичного тимчасового позбавлення громадянських прав, застосованого до особи, яку підозрювали в причетності до мафіозного угруповання. Суд погодився з тим, що захід переслідував легітимну мету. Однак, беручи до уваги той факт, що захід було застосовано лише після того, як заявника було виправдано, Суд постановив, що захід був непропорційним, оскільки жодних підстав вважати його причетним до зв'язків із мафією не було. У справі *«Вітo Санте Санторо проти Італії» (Vito Sante Santoro v. Italy)*, 2004,http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61868 заявник також втратив право голосу на обмежений період часу у зв'язку з його перебуванням під поліцейським наглядом. Однак минуло більше дев'яти місяців між виданням наказу про взяття його під поліцейський нагляд та видаленням його імені з реєстру виборців. У результаті заявник був позбавлений можливості голосувати на двох виборах, чого б не сталося, якби заходи були застосовані до нього негайно. Уряд не навів жодних підстав на виправдання такого розриву в часі. Таким чином, Суд встановив, що було порушення статті 3 Першого протоколу.

21. Питання щодо втрати громадянських прав виникає не лише в кримінальному контексті. У справі *«Альбанезе проти Італії» (Albanese v. Italy)*, 2006, мова йшла про тимчасове зупинення виборчих прав заявника на час провадження у справі про його банкрутство. Суд звернув увагу на те, що провадження щодо банкрутства стосується радше сфери цивільного, а не кримінального права, а тому не передбачає будь-якого обману чи шахрайства з боку особи-банкрута. Тому мета обмежень виборчих прав особи була виключно каральною. Захід покарання слугував для приниження осіб, визнаних банкрутами, караючи їх лише за те, що вони були визнані неплатоспроможними, і незалежно від того, чи вчинили вони правопорушення. Відповідно, захід не переслідував легітимну мету в контексті статті 3 Першого протоколу.

22. Суд також розглянув втрату громадянських прав у зв'язку з поміщенням під часткову опіку. У справі *«Алойз Кісс проти Угорщини» (Alajos Kiss v. Hungary)*http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800, 2010, Суд висловив думку, що такий захід може переслідувати легітимну мету, а саме – забезпечення того, щоб лише громадяни, які здатні оцінювати наслідки своїх рішень і приймати свідомі та зважені рішення, могли брати участь у громадських справах. Однак дана заборона голосування була застосована автоматично і невибірково, не беручи до уваги фактичні можливості особи та не розрізнюючи повну та часткову опіку. Суд далі зауважив, що віднесення осіб з розумовими або психічними вадами до однієї категорії є спірним, а обмеження їхніх прав повинне бути предметом суворого контролю. Тому він дійшов висновку, що невибіркове позбавлення виборчих прав, без індивідуальної судової оцінки, не може розглядатися пропорційним переслідуваній меті (див. також справу *«Анатолій Маринов проти Болгарії» (Anatoliy Marinov v. Bulgaria)*, 2022, у якій автоматичне позбавлення заявника виборчих прав через рішення про встановлення над ним часткової опіки на підставі його психічного захворювання без проведення окремого судового розгляду його здатності голосувати також було визнано непропорційним).

23. У справі *«Строб'є і Розенлінд проти Данії» (Strøbye and Rosenlind v. Denmark)*, 2021, Суд розглянув питання позбавлення виборчих прав осіб, визнаних недієздатними. З огляду на те, що особи з інтелектуальними психічними порушеннями загалом не підлягали позбавленню виборчих прав за законодавством Данії, враховуючи проведення окремої судової оцінки і той факт, що цей захід торкнувся невеликої кількості осіб, Суд постановив про відсутність порушення статті 3 Першого протоколу, взятої окремо або в поєднанні зі статтею 14 Конвенції (див. також *«Кааманьо Вальє проти Іспанії» (Caamaño Valle v. Spain)*, 2021).

B. Особливі випадки ув'язнених

24. Ув'язнені, як правило, продовжують користуватися усіма основоположними правами та свободами, передбаченими Конвенцією, крім права на свободу, з огляду на їх правомірне утримання, що не суперечить статті 5 Конвенції (*«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2)* [ВП], 2005, § 69). Права, гарантовані статтею 3 Першого протоколу, не є виключенням. Отже, не може бути й мови про те, що ув'язнений повинен втратити свої права, передбачені Конвенцією, лише через свій статус особи, яка перебуває під вартою після винесення обвинувального вироку. Але це не перешкоджає вживати заходів для охорони суспільства від дій, спрямованих на порушення прав і свобод за Конвенцією.

25. Таким чином, стаття 3 Першого протоколу не виключає можливості обмеження виборчих прав, наприклад, щодо тієї особи, яка серйозно зловживала публічною посадою, або чия поведінка загрожує підривом верховенства права чи демократичних основ. Однак суворий захід з позбавлення права голосу не повинен застосовуватися необдумано, а принцип пропорційності вимагає встановлення чіткого та достатнього зв'язку між санкцією та поведінкою й іншими обставинами відповідної особи (*«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2)* [ВП], 2005, § 71).

26. Таким чином, позбавлення ув'язненого його політичних прав може переслідувати легітимну мету запобігання злочинності та посиленню громадянської відповідальності, разом з повагою до верховенства права та збереженню демократичного режиму. Однак такий захід не може накладатися автоматично, інакше він не відповідатиме вимозі пропорційності.

27. Держави можуть вирішувати: або залишати на розсуд судів визначення пропорційності заходів, які обмежують право голосу засуджених, або включити такі положення безпосередньо в законодавство, визначаючи обставини, за яких такі заходи будуть застосовуватися. В останньому випадку саме законодавчий орган повинен встановити баланс між конкуруючими інтересами для уникнення будь-яких загальних, автоматичних та невибіркових обмежень. Відповідно, застосування заборони голосувати при відсутності відповідного судового рішення саме по собі не призводить до порушення статті 3 Першого протоколу (*«Скоппола проти Італії (№ 3)» (Scoppola v. Italy) (no. 3)* [ВП], 2012, § 102).

28. У справі *«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2)* [ВП], 2005, Суд дійшов висновку, що було порушення статті 3 Першого протоколу, оскільки відповідна заборона голосувати була невибірковою та такою, що автоматично застосовувалася до будь-якої особи, засудженої до позбавлення волі. Вона торкнулася 48 000 засуджених, що є значною кількістю, та стосувалася усіх строків тюремного ув'язнення, починаючи від позбавлення волі строком від 1 дня до довічного позбавлення волі, а також різних типів злочинів – від таких, що не становили значної суспільної небезпеки, до тяжких. Крім того, не було прямого зв'язку між вчиненим особою правопорушенням та позбавленням її права голосу. Суд також встановив, що було порушення статті 3 Першого протоколу у справі *«Сойлер проти Туреччини» (Söyler v. Turkey)*, 2013, у якій обмеження, що накладалися на право голосу засуджених, мали навіть більше охоплення та наслідки, оскільки вони застосовувалися також до осіб, які не відбували або більше не відбували покарання у в'язниці. У справі *«Фродль проти Австрії» (Frodl v. Austria)*, 2010, позбавлення права голосу системно не зачіпало всіх засуджених, а стосувалося лише тих, кого було засуджено строком більше 1 року за навмисний злочин. Разом з тим, зв'язку між автоматичним застосуванням заходу та поведінкою особи чи обставинами справи не було. Тому Суд дійшов висновку, що заборона голосувати не була пропорційною переслідуваній меті.

29. Однак у справі *«Скоппола проти Італії (№ 3)» (Scoppola v. Italy) (no. 3)* [ВП], 2012, Суд розглянув заборону голосувати, яка стосувалася лише осіб, засуджених за певні чітко визначені правопорушення, або осіб, засуджених до строку ув'язнення, що перевищував встановлену законом межу. Законодавець був обережним та адаптував тривалість цього заходу до обставин кожної конкретної справи. Він також поставив дію заборони в залежність від призначеного покарання, а отже, побічно, і в залежність від суворості покарання. Багато засуджених зберегли можливість проголосувати на виборах до законодавчого органу. Крім того, така система доповнювалася можливістю для засуджених, до яких було застосовано постійну заборону голосувати, поновити свої виборчі права. Відповідно, італійська система не характеризувалася надмірною жорсткістю. Тому Суд дійшов висновку, що порушення статті 3 Першого протоколу не було. Схожа ситуація виникла у справі *«Мисліхака та інші проти Албанії» (Myslihaka and Others v. Albania)*, 2023, в якій ув'язненим, засудженим за вчинення тяжких злочинів, було заборонено голосувати на парламентських виборах 2017 року. Обмеження права голосу ув'язнених було визнано пропорційним, оскільки воно було обумовлено характером і тяжкістю злочинів.

30. У справі *«Калда проти Естонії (№ 2)» (Kalda v. Estonia (no. 2)*, 2022, незважаючи на те, що національне законодавство передбачало повну заборону надання ув'язненим виборчих прав, пропорційність застосування цієї заборони у справі заявника було оцінено національними судами, що визнали її виправданою з огляду на кількість, характер і тяжкість вчинених злочинів, незмінну злочинну поведінку заявника під час перебування у в'язниці, а також той факт, що він був засуджений до довічного ув'язнення. Окрім того, Верховний Суд Естонії, хоч і дійшов такого висновку в конкретних обставинах справи заявника, утім виступив проти повної заборони, посилаючись на Конвенцію та практику Суду, і вважаючи, що така заборона явно порушує права багатьох ув'язнених. З огляду на вищезазначені міркування, і зокрема той факт, що національні суди провели оцінку пропорційності в кожному конкретному випадку відповідно до критеріїв, визначених у практиці Суду, не було підстав вважати, що національні суди перевищили надану їм свободу розсуду, а отже, порушення статті 3 Першого протоколу не було.

31. Водночас, слід зазначити, що для того, щоб було порушення статті 3 Першого протоколу, засуджені особи повинні довести, що їх дійсно було позбавлено можливості проголосувати. Їм не достатньо просто послатися на свій статус засудженого, оскільки такі ситуації, як умовно-

дострокове звільнення або поміщення до психіатричного закладу, тощо, можуть мати місце до проведення відповідних виборів. Відповідно, такі заяви визнаються неприйнятними через явну необґрунтованість (*«Данн та інші проти Сполученого Королівства» (Dunn and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2014).

32. Більше того, Суд ніколи не вважав доречним вказувати Державам на заходи, які вони повинні вжити для припинення порушень, спричинених забороною голосувати для засуджених осіб. У кращому випадку Суд встановлював строк (*«Грінс та М.Т. проти Сполученого Королівства» (Greens and M.T. v. the United Kingdom)*, 2010, § 120). З іншого боку, Держава не може посилатися на складність внесення змін до закону, який призвів до порушення. У справі *«Анчугов і Гладков проти Росії» (Anchugov and Gladkov v. Russia)*, 2013, Суд взяв до уваги аргумент, що заборона накладалася положенням Конституції, яка не могла бути змінена парламентом, і могла бути переглянута лише шляхом ухвалення нової Конституції, що означало наявність доволі складної процедури. Тим не менш, Суд відзначив, що для органів влади дуже важливим є вжиття під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи заходів, необхідних для приведення законодавства у відповідність до Конвенції. Уряди вправі розглянути всі можливі шляхи для забезпечення відповідності положенням статті 3 Першого протоколу, включно з формою політичного процесу або тлумаченням норм Конституції у відповідності до Конвенції (§ 111).

33. Справа *«Гора проти Сполученого Королівства» (Hora v. the United Kingdom)*, 2025, стала першою справою, розглянутою Судом, що стосувалася виборів, проведених у Сполученому Королівстві після того, як Комітет міністрів Ради Європи завершив нагляд за виконанням рішень у справі *«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom (no. 2))* [ВП], 2005 (група справ). Хоча після рекомендації, наданої відповідно до статті 46 у справі «*Грінс та М.Т. проти Сполученого Королівства» (Greens and M.T. v. the United Kingdom)*, 2010, не було ухвалено жодних законодавчих змін, уряд-відповідач запровадив адміністративні заходи через План дій 2017 року, за яким послідував Звіт про виконання, що пояснював їхнє впровадження; на підставі цього Комітет міністрів у 2018 році завершив розгляд групи справ *«Герст» (№ 2)*. Отже, на обсяг розгляду справи Судом вплинули його вказівка щодо статті 46 у справі *«Грінс та М.Т.»*, подальші відповідні події та Резолюція Комітету міністрів 2018 року. Суд зазначив, що, з огляду на розвиток його судової практики після справи *«Герст (№ 2)»*, на той момент існували чіткі орієнтири щодо того, чи є позбавлення виборчих прав ув'язненого, який відбуває покарання з невизначеним строком після засудження за тяжкий злочин, сумісним зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції. Його судова практика також підтверджувала точку зору, що законодавство може бути сумісним із правами, передбаченими Конвенцією, за обставин ситуації одного заявника і водночас несумісним із правами іншого. Крім того, аналіз відповідних змін у національному законодавстві, зокрема поправки в Шотландії, яка надає право голосу особам, засудженим до позбавлення волі на строк, що не перевищує дванадцяти місяців, засвідчив відсутність загальної підтримки на національному рівні щодо надання права голосу ув'язненим, засудженим за тяжкі злочини та які відбувають тривалі або безстрокові покарання. З огляду на ці міркування, Суд визнав необґрунтованим розглядати оскаржуване законодавство в абстрактному плані або визначати загальні категорії ув'язнених, позбавлення виборчих прав котрих може бути несумісним зі статтею 3 Першого протоколу. Натомість Суд розглянув вплив законодавства на заявника за конкретних обставин його справи. Заявник був засуджений за зґвалтування та сексуальне насильство і мав попередню судимість за зґвалтування. З огляду на свою судову практику Суд постановив, що позбавлення його виборчих прав, з урахуванням тяжкості скоєного ним злочину, його поведінки, ризику, який він становив для суспільства, та пов'язаного з цим призначення покарання на невизначений строк, не було непропорційним щодо законних цілей, які переслідуються обмеженнями права голосу для засуджених ув'язнених, зокрема щодо підвищення громадянської відповідальності та поваги до верховенства права. Також було зазначено, що право голосу заявника буде відновлено після його звільнення, як тільки Комісія з питань умовно-дострокового звільнення визнає його безпечним.

34. Нарешті, у справі *«Мухан і Гіллон проти Сполученого Королівства» (Moohan and Gillon v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017, засуджені скаржилися на те, що не можуть голосувати на референдумі Шотландії про незалежність, що відбувся в 2014 році. Встановивши, що стаття 3 Першого протоколу не застосовується до такого референдуму, Суд відхилив їх заяви як неприйнятні.

C. Політичне представництво та виборчі права меншин

35. У справі *«Бакірдзі та Є.С. проти Угорщини» (Bakirdzi and E.C. v. Hungary)*, 2022, заявники, члени офіційно визнаних національних меншин в Угорщині, скаржилися на недоліки системи голосування меншин, що впливають на таємницю голосування, обмежують вільний політичний вибір виборців та унеможливлюють отримання кандидатом від національної меншини місця в парламенті. Згідно з цією системою, представники офіційно визнаних тринадцяти меншин могли зареєструватися як виборці меншин, а кандидати зі списків меншин могли отримати місце в парламенті, якщо вони досягли преференційного порогу, тобто чверті голосів, необхідних для отримання «звичайного місця». Суд встановив, що ця система обмежувала виборчі права заявників трьома способами. По-перше, навіть якщо система передбачала преференційний поріг, загальна кількість виборців меншин, що належать до однієї меншини в Угорщині, була недостатньо високою, щоб подолати цей поріг і отримати місце в парламенті на виборах 2014 року. Хоча не всі голоси обов'язково повинні мати однакову вагу щодо результату виборів, і жодна виборча система не може усунути «втрачених голосів», угорська законодавча схема створила нерівність у виборчих правах представників меншин, таких як заявники, і потенційна цінність голосів, що могли бути віддані за списки меншин, стала нижчою. По-друге, оскільки внаслідок того, що заявники були зареєстровані як виборці національних меншин, вони могли голосувати лише за відповідні списки національних меншин в цілому або взагалі утриматися від голосування; вони не мали ані вибору між різними партійними списками, ані жодного впливу на порядок обрання кандидатів зі списків національних меншин. Суд висловив сумніви, що система, у якій голос можна віддати лише за певний закритий список кандидатів, і яка вимагає від виборців відмовитися від своєї партійної приналежності, щоб мати представництво як члена меншини, забезпечує «вільне вираження думки народу при виборі законодавчого органу». По-третє, оскільки виборці, які зареєструвалися як представники меншин, мали лише один вибір – відповідний закритий список меншин – їхній виборчий вибір опосередковано ставав відомим усім, як на виборчій дільниці, так і під час процедури підрахунку голосів, що порушувало їхнє право на таємне голосування.

36. Суд дійшов висновку, що, хоча Конвенція не вимагає різного ставлення до партій меншин (див. також щодо цього рішення у справі *«Партія "Ді Фрізен" проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, згадане у пункті 82 нижче), якщо законодавчий орган вирішив створити систему, спрямовану на усунення або зменшення фактичних випадків нерівності у політичному представництві, цілком природно, що вона повинна сприяти участі національних меншин нарівні з іншими у виборі законодавчого органу, а не увічнювати виключення представників меншин з процесу прийняття політичних рішень на національному рівні. У цьому випадку створена система обмежувала можливості виборців меншин підвищувати свою політичну активність як групи і загрожувала зменшити, а не збільшити різноманітність та участь меншин у прийнятті політичних рішень. Сукупність вищезазначених обмежень виборчих прав заявників, враховуючи їх сукупний вплив, становила порушення статті 3 Першого протоколу в поєднанні зі статтею 14 Конвенції.

D. Місце проживання, умови доступу до виборчих прав

1. Право голосу громадян, які проживають за кордоном

37. Починаючи з 1961 року, Комісія в низці справ визнала неприйнятними, через явну необґрунтованість, скарги на обмеження виборчих прав за ознакою місця проживання (див. рішення Комісії: *«X та інші проти Бельгії» (X. and Others v. Belgium)*, 1975; *«X проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom)*, 1976); *«X проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom)*, 1979); *«X проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom)*, 1982); *«Полакко і Гарофало проти Італії» (Polacco and Garofalo v. Italy)*, 1997; *«Лукш проти Німеччини» (Luksch v. Germany)*, 1997).

38. Суд у подальшому наголошував на відповідності статті 3 Першого протоколу критерію місця проживання. Таке обмеження може бути виправдане через низку причин:

- по-перше, припущенням того, що громадян, які проживають за кордоном, не так прямо або не так постійно стосуються щоденні справи їхньої країни, що вони менше про них знають;
- по-друге, тим фактом, що кандидати, які висувають свої кандидатури на вибори до парламенту, не можуть дуже легко довести свої виборчі програми до громадян, які перебувають за кордоном, які також мають менший вплив на вибір кандидатів або на розробку останніми своїх передвиборчих програм;
- по-третє, тісним зв'язком між правом голосувати на парламентських виборах та фактом реального впливу на особу рішень обраних політичних органів; та,
- по-четверте, правомірним бажанням законодавця обмежити вплив громадян, які проживають за кордоном, на питання, які хоч і є важливими, але в першу чергу стосуються громадян, які проживають на території Держави.

39. Навіть якщо відповідна особа не перервала усіх зв'язків з країною свого походження, і деякі з вищенаведених чинників можуть її не стосуватися, закон не може завжди передбачити кожен конкретний випадок; він повинен лише встановити загальне правило (*«Гільбе проти Ліхтенштейну» (Hilbe v. Liechtenstein)* (ухв.), 1999; *«Дойл проти Сполученого Королівства» (Doyle v. the United Kingdom)* (ухв.), 2007; *«Шиндлер проти Сполученого Королівства» (Shindler v. the United Kingdom)*, 2013, § 105).

40. Відповідно, Суд визнав необґрунтованими заяви громадян, які залишили країну свого громадянства (*«Гільбе проти Ліхтенштейну» (Hilbe v. Liechtenstein)* (ухв.), 1999). У двох справах Суд особливо взяв до уваги той факт, що негромадяни могли брати участь у національних виборах протягом перших 15 років їхньої еміграції, і що їхнє право в будь-якому випадку було б поновлено, якби вони повернулися жити до країни свого громадянства, встановивши таким чином, що застосований захід не був непропорційним (*«Дойл проти Сполученого Королівства» (Doyle v. the United Kingdom)* (ухв.), 2007; *«Шиндлер проти Сполученого Королівства» (Shindler v. the United Kingdom)*, 2013, § 108). Суд також відзначив доречність того, що парламент неодноразово намагався знайти рішення для збалансування конкуруючих інтересів та детально обговорив питання голосування громадянами-нерезидентами; еволюція думок з цього питання в парламенті була відображена в законодавчих доповненнях до завершення періоду обмеження, з якого деяким громадянам-нерезидентам вперше дозволялося голосувати (*там само*, §117).

41. У справі *«Шиндлер проти Сполученого Королівства» (Shindler v. the United Kingdom)*, 2013, Суд відзначив зростаюче розуміння на європейському рівні проблем, пов'язаних з міграцією, з точки зору політичної участі в житті країн походження та проживання. Разом з тим, досліджені матеріали не дали можливості зробити висновок, у світлі наразі існуючого права, що Держави зобов'язані забезпечити громадянам-нерезидентам доступ до голосування. Хоча в законодавстві та практиці Держав-членів і відзначається чітка тенденція дозволяти громадянам-нерезидентам голосувати, а значна більшість Держав виступає проти обмеження права доступу до голосування, цього не достатньо, щоб встановити існування будь-якого загального підходу чи наявності консенсусу стосовно необмеженого права голосу громадян-нерезидентів. Таким чином, Суд дійшов висновку, що хоча питання повинне бути взяте під контроль, свобода розсуду Держави в цьому питанні є досить широкою (§§ 109-115).

42. У справі *«Міронеску проти Румунії» (Mironescu v. Romania)*, 2021, заявнику не дозволили проголосувати на виборах до законодавчих органів влади лише з тієї причини, що в день виборів він відбував покарання у в'язниці, розташованій за межами виборчого округу за місцем його проживання. Хоча Державам надається широка свобода розсуду в організації та функціонуванні своїх виборчих систем, Суд постановив, що у випадку, коли особа або група осіб були позбавлені права голосу, відповідно до Конвенції має застосовуватися більш суворий критерій пропорційності. Відзначивши, що заявник, як особа, позбавлена свободи, не контролював своє місцезнаходження і не міг вільно дотримуватися територіальних вимог виборчого законодавства, і відзначивши також усталений європейський консенсус (щодо того, що ув'язненим у ситуації заявника має бути дозволено користуватися своїм правом голосу), Суд дійшов висновку, що Держава не надала відповідних і достатніх підстав для того, щоб продемонструвати, що обмеження права заявника на участь у голосуванні було пропорційним.

2. Окремі випадки певних територій

43. У справі *«Пі проти Франції» (Py v. France)*, 2005, Суд повернувся до ідеї про достатньо тісний зв'язок між потенційним виборцем та відповідною територією. Громадянину Франції, який походив з материкової території Франції та проживав у Нумеа, було відмовлено в праві голосувати на виборах до Конгресу Нової Каледонії на підставі того, що він не міг довести того, що постійно проживав мінімум десять років на території останньої. Суд взяв до уваги, що мінімальний встановлений строк постійного проживання застосовувався для того, щоб голосування відображало волю «відповідного» населення, і щоб на результати голосування не вплинуло масове голосування недавно прибулих на територію осіб, які не мали міцного з нею зв'язку. Крім того, обмеження права голосу було прямим та необхідним наслідком встановлення громадянства Нової Каледонії. Заявник не зазнавав впливу актів політичних інституцій Нової Каледонії в тій самій мірі, що й громадяни, постійно проживаючі на цій території. Відповідно, умова постійного проживання була виправданою та переслідувала легітимну мету. Історія та статус Нової Каледонії – перехідний період до отримання повного суверенітету та частина процесу самовизначення – могли розглядатися як такі, що становлять «місцеві вимоги», що виправдовують таке серйозне обмеження, як вимогу десятирічного постійного проживання на території, – умову, яка також відігравала важливу роль у послабленні кривавого конфлікту.

44. Справа *«Севінгер та Еман проти Нідерландів» (Sevinger and Eman v. the Netherlands)* (ухв.), 2007, стосувалася неможливості громадян, що проживали на острові Аруба, який має певну автономію, голосувати на виборах до парламенту Нідерландів. Разом з цим, вони могли брати участь у голосуванні до парламенту Аруби, який мав право надсилати спеціальних делегатів до парламенту Нідерландів. Тому Суд взяв до уваги те, що громадяни Нідерландів, які проживали на території Аруби, мали можливість впливати на рішення нижньої палати парламенту Нідерландів, і що акти останнього не стосувалися їх так само, як вони стосувалися громадян, які постійно проживають на території Нідерландів. Суд також відхилив скаргу щодо порушення статті 14 Конвенції, взяту в поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу. Він встановив, що голосувати за кандидатів до парламенту Аруби могли лише громадяни Нідерландів, які постійно проживали на території Аруби, а тому їхня ситуація не була порівняно схожою з ситуацією інших громадян Нідерландів.

45. Що стосується географічної та територіальної організації виборчих списків у відповідній Державі, Суд підтвердив, що обов'язок особи звертатися за виключенням її імені з одного списку виборців та за включенням його до іншого переслідувало легітимну мету, а саме – забезпечення складання списків виборців у задовільних вимогах часу та нагляду, а також забезпечення належної організації процедур, що стосуються списків, і запобігання шахрайству. Він висловив думку про те, що обов'язок дотриматися таких формальностей у встановлений законом строк охоплюється широкою свободою розсуду Держави, якою вона користується в таких справах (*«Бенкаддур проти Франції» (Benkaddour v. France)*, 2003).

3. Проведення виборів за кордоном для громадян-нерезидентів

46. Стаття 3 Першого протоколу не зобов'язує Держави впроваджувати систему, яка забезпечила б реалізацію права голосу громадянами-нерезидентами. У справі *«Сітаропулос і Джакумопулос проти Греції» (Sitaropoulos and Giakoumopoulos v. Greece)* [ВП], 2012, заявники скаржилися на те, що за відсутності відповідного законодавчого акту вони не могли реалізувати своє право голосу в країні, де вони проживали як експатріанти (Франція), хоча Конституцією їхньої країни громадянства (Греція) передбачалася така можливість. Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 3 Першого протоколу, оскільки порушення фінансового, родинного та професійного життя заявників, яке могло б мати місце, якби вони змушені були поїхати до Греції, щоб проголосувати, не було б настільки непропорційним, щоб звести нанівець саму суть їхніх виборчих прав.

47. Однак, якщо національне законодавство передбачає таку систему, в результаті можуть виникнути певні обов'язки, а саме, обов'язок провести нові вибори за кордоном, якщо необхідно. У справі *«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015, Суд зазначив, що він не забуває про те, що організація проведення нових виборів в іншій суверенній Державі, нехай і на обмеженій кількості виборчих дільниць, може зіткнутися зі значними дипломатичними чи організаційними труднощами та вимагати додаткового фінансування. Однак він встановив, що проведення нових виборів на виборчих дільницях, на яких мали місце серйозні порушення в процесі голосування з боку виборчої комісії в день виборів, могло б узгодити легітимну мету, яку переслідувало скасування результатів виборів (а саме, збереження законності виборчого процесу), з правами виборців та кандидатів, що висувалися до парламенту.

48. Справа *«Оран проти Туреччини» (Oran v. Turkey)*, 2014, стосувалася неможливості турецьких виборців, які проживали за кордоном, проголосувати за незалежних позапартійних кандидатів на виборчих дільницях, встановлених на митних постах. У запропонованих умовах голос можна було віддати лише за політичну партію. Таке обмеження було виправдане тим, що виборців-експатріантів неможливо було приписати до виборчого округу. Суд вирішив, що обмеження повинне оцінюватися з огляду на загальні виборчі обмеження, встановлені для експатріантів, та, зокрема, можливе легітимне бажання законодавця обмежити вплив громадян-експатріантів, які проживають за кордоном, на питання, які в першу чергу стосуються громадян, які проживають у країні. Суд також наголосив на ролі, яку відіграють політичні партії - єдині органи, які можуть прийти до влади, та які мають можливість впливати на весь національний режим. Крім того, обмеження переслідувало дві легітимні мети: посилення демократичного плюралізму та запобігання при цьому надмірної та неефективної фрагментації кандидатів, і зміцнення тим самим вираження думки народу при виборі законодавчого органу. Відповідно, обмеження відповідало легітимному бажанню законодавця забезпечити політичну стабільність країни та уряду, який буде відповідати за керівництво країною після виборів. Таким чином, порушення статті 3 Першого протоколу не було.

E. Фізичний доступ до виборчих дільниць

49. У справі *«Топлак і Мрак проти Словенії» (Toplak and Mrak v. Slovenia)*, 2021, Суд розглянув питання про дотримання позитивних зобов'язань вживати належних заходів для того, щоб заявники, які є особами з м'язовою дистрофією і пересуваються в кріслі колісному, могли реалізувати своє право голосу нарівні з іншими. Визнаючи, що повне пристосування виборчих дільниць до потреб осіб, що користуються кріслами колісними, безсумнівно, полегшило б їх участь у процесі голосування, Суд підтвердив свободу розсуду Держав у цій сфері з огляду на їхні обмежені ресурси. Враховуючи, що обидва заявники голосували на референдумі 2015 року (на який вони скаржилися), що на вимогу першого заявника на виборчій дільниці був встановлений пандус, а на вимогу другого заявника за кілька днів до голосування було організовано відвідування виборчої дільниці в його виборчому окрузі, Суд постановив, що будь-які проблеми, з якими вони могли зіткнутися, не мали особливо негативного на них впливу, щоб вважатися дискримінацією. Стосовно виборів до Європейського парламенту 2019 року, відсутність машин для голосування не було визнано дискримінаційною для першого заявника, який мав можливість скористатися допомогою іншої особи, обраної ним самим, з дотриманням при цьому таємниці голосування.

50. Слід також зазначити, що скарги щодо виборів, які не підпадають під дію статті 3 Першого протоколу, можуть, за необхідності, подаватися за іншими статтями Конвенції. Так, у справі *«Молка проти Польщі» (Mółka v. Poland)*, 2006, заявник не зміг проголосувати на виборах до місцевих рад, окружних рад та регіональних асамблей. Виборча дільниця була недоступна для осіб, що користуються кріслами колісними, а виносити бюлетені за межі приміщення було заборонено. Суд дійшов висновку, що не можна було б виключити, що нездатність органів влади забезпечити належний доступ до виборчої дільниці для заявника, який бажав вести активний спосіб життя, могла викликати у нього почуття приниження і страждання, яке могло вплинути на його особисту автономію, а отже, і на якість його приватного життя. Відтак Суд погодився з думкою, що за таких обставин застосовувалася стаття 8.

III. Пасивний аспект: право виступати кандидатом на виборах

51. Як і «активний» аспект, «пасивний» аспект, а саме право виступати кандидатом на виборах, розвивався в практиці Суду. Так, Суд зазначив, що право виступати кандидатом на виборах є «невід'ємною частиною концепції дійсно демократичного режиму» (*«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, § 35). Проте, Суд був більш обережним у своїй оцінці обмежень за цим аспектом статті 3 Першого протоколу, ніж тоді, коли він здійснював оцінку обмежень права голосувати; перевірка на пропорційність є більш обмеженою. Таким чином, Держави користуються більш широкою свободою розсуду щодо «пасивного» аспекту (*«Етксеберрія та інші проти Іспанії» (Etxeberria and Others v. Spain)*, 2009, § 50; *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, § 286).

52. Однак заборона дискримінації за статтею 14 Конвенції застосовується однаково. У зв'язку з цим, хоча свобода розсуду, якою користуються Держави щодо права виступати кандидатом на виборах, є широкою, якщо різниця в поводженні заснована на расі, кольорі шкіри чи етнічній приналежності, поняття «об'єктивне і розумне виправдання» має тлумачитися якомога суворіше (*«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491[ВП], 2009, § 44).

53. У справі *«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491[ВП], 2009, Суд розглянув правило про виключення, відповідно до якого лише особи, які заявляють про свою належність до «державоутворюючого народу», мали право виступати кандидатами на виборах до Палати народів (другої палати парламенту країни). Тому потенційні кандидати, які відмовлялися заявляти про таку свою приналежність, не могли балотуватися. Суд зазначив, що це правило про виключення мало щонайменше одну мету, яка в цілому відповідала загальним цілям Конвенції, а саме, цілям відновлення миру. На момент впровадження оскаржуваних конституційних положень у країні діяло дуже хитке перемир'я. Положення мали на меті забезпечити припинення жорстокого конфлікту, який супроводжувався актами геноциду та етнічними чистками. Характер конфлікту був таким, що погодження положення про «державоутворюючі народи» (а саме: бошняки, хорвати і серби) було потрібним для забезпечення миру). Це могло пояснити, але не обов'язково виправдати, відсутність представників інших громад (зокрема, ромів та євреїв) на мирних переговорах, а також зацікавленість учасників переговорів у реальній рівності між «державоутворюючими» народами в постконфліктному суспільстві. Однак, у Боснії і Герцеговині відбулися значні позитивні зміни з часів Дейтонської угоди. Крім того, ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї без застережень, Держава-відповідач добровільно погодилася забезпечити відповідність встановленим стандартам. Відповідно, Суд дійшов висновку, що постійне позбавлення заявників (які мали ромське та єврейське походження) права виступати кандидатами на виборах не мало об'єктивного і розумного виправдання, а тому було порушенням статті 14 Конвенції, взятої в поєднані зі статтею 3 Першого протоколу.

54. У справі *«Зорніч проти Боснії та Герцеговини» (Zornić v. Bosnia-Herzegovina)*, 2014, Суд з тих самих підстав встановив порушення статті 3 Першого протоколу через неможливість заявника виступати кандидатом на виборах до палати народів та на виборах президента. Зазначивши, що мала місце значна затримка у виконанні його рішення у справі *«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* [ВП], 2009, а також те, що оскаржуване порушення було прямим результатом цієї затримки, Суд у своєму рішенні застосував статтю 46 Конвенції. Він встановив, що через 18 років після завершення трагічного конфлікту в Боснії і Герцеговині наступив час встановити політичну систему, спроможну надати всім громадянам країни право виступати кандидатами на виборах до Палати народів та на пост президента без різниці щодо етнічного походження (*«Зорніч проти Боснії та Герцеговини» (Zornić v. Bosnia-Herzegovina)*, 2014, § 43).

55. У справі *«Танасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova)* [ВП], 2010, Суд розглянув питання подвійного громадянства, хоча й лише за статтею 3 Першого протоколу. Він встановив, що існував консенсус, що якщо існує дозвіл на множинне громадянство, наявність більше ніж одного громадянства в особи не повинне перешкоджати її праву стати членом парламенту, навіть якщо населення є етнічно розрізненим, а кількість депутатів з множинним громадянством є значною. У справі *«Кара-Мурза проти Росії» (Kara-Murza v. Russia)*, 2022, яка стосувалася скасування

реєстрації особи з подвійним громадянством як кандидата на парламентських виборах, Суд підтвердив свій попередній висновок щодо існування вищезгаданого консенсусу між Державами-членами та постановив, що застосування повної заборони особам з кількома громадянствами балотуватися на виборах, метою якої є «забезпечення відданості Державі», є особливо обмежувальним заходом, сформульованим в абсолютних термінах і таким, що не передбачає жодних винятків. Таке обмеження виборчих прав має бути індивідуальним і враховувати фактичну поведінку конкретних осіб, а не уявну загрозу з боку групи осіб.

A. Неможливість виступати кандидатом на виборах та демократичний порядок

56. Щодо обмежень стосовно права виступати кандидатом на виборах, захист демократичного порядку є однією з цілей, сумісних з принципом верховенства права та загальними цілями Конвенції.

57. Однак для того, щоб відповідати Конвенції, відхилення кандидатури повинне бути законним з самого початку: зокрема, воно повинне бути визначено законом. У справі *«Дікле та Садак проти Туреччини» (Dicle and Sadak v. Turkey)*, 2015, заявників, членів парламенту від політичної партії, яку було розпущено, було засуджено до суворих покарань за членство в незаконній організації. Після ухвалення рішення Європейським судом з прав людини їхню справу було переглянуто. Однак у висуненні кандидатур на парламентських виборах їм було відмовлено на підставі того, що вони повністю не відбули покарання. Розглядаючи справу за пунктом 2 статті 6 Конвенції, Суд зазначив, що з національних рішень було чітко видно, що після рішення про перегляд справи вона повинна була бути розглянута так, нібито заявники постали перед судом вперше. Суд дійшов висновку, що збереження судимості за первинне засудження заявників, а також відхилення на цій підставі їхніх кандидатур, не було передбачено законом, а тому було порушення статті 3 Першого протоколу.

58. Крім того, будь-яке відхилення кандидатури має бути пропорційним серйозній меті захисту демократичного порядку. У справі *«Паксас проти Литви» (Paksas v. Lithuania)* [ВП], 2011, заявник, колишній президент Литви, був усунутий з посади після процедури імпічменту за вчинення грубого порушення Конституції. Після подальшої зміни виборчого законодавства він був назавжди позбавлений права бути членом парламенту. При оцінці пропорційності такого заходу вирішальне значення має наявність часового обмеження та можливості перегляду відповідного заходу. Необхідність передбачити можливість перегляду також пов’язано з потребою враховувати історичний і політичний контекст у відповідній Державі, який, безсумнівно, змінюватиметься у такий спосіб, що початкове обґрунтування запровадження обмеження з плином часу може зникнути. У цій справі, однак, обмеження було не тільки необмеженим у часі, але й норма, на якій воно ґрунтувалося, було закріплено в Конституції. Відповідно, позбавлення заявника права брати участь у виборах мало ознаку незмінності, яку важко узгодити зі статтею 3 Першого протоколу.

59. У наступному *Консультативному висновку щодо оцінки пропорційності повної заборони брати участь у виборах після усунення з посади в порядку імпічменту*, наданому на запит Вищого адміністративного суду Литви від 2022 року, Суд роз’яснив, що критерії стосовно вирішення питання про те, чи перевищила заборона на здійснення парламентського мандата в порядку імпічменту те, що є пропорційним згідно зі статтею 3 Першого протоколу, повинні бути об’єктивними за своїм характером і враховувати у прозорий спосіб відповідні обставини, пов'язані не лише з подіями, що призвели до імпічменту відповідної особи, але й – у першу чергу – з функціями, які ця особа прагнула виконувати в майбутньому. Відтак їх слід визначати переважно з точки зору вимог належного функціонування органу, членом якого ця особа прагнула стати, а також конституційного ладу і демократії в цілому у відповідній Державі.

60. У справі *«Етксеберрія та інші проти Іспанії» (Etxeberria and Others v. Spain)*, 2009, кандидатури заявників були відхилені на тій підставі, що вони підтримували діяльність трьох політичних партій, які були визнані незаконними та були розпущені через підтримку насильства та діяльність терористичної організації ЕТА. Суд визнав, що національні органи влади мали достатні докази того, щоб дійти висновку про те, що дані електоральні групи бажали продовження діяльності відповідних політичних партій. Верховний Суд обґрунтовував свої міркування факторами,

зовнішніми по відношенню до програм відповідних груп, а органи влади ухвалили рішення заборонити балотуватися окремим кандидатам. Після розгляду справи у змагальному судовому процесі, під час якого відповідні групи могли надати свої пояснення, національні суди встановили недвозначний зв'язок цих груп з політичними партіями, яких було визнано незаконними. Насамкінець, політичний контекст в Іспанії, а саме присутність в державних органах певних автономних громад (зокрема, Країни Басків) політичних партій, які закликають до незалежності, доводив, що оспорювані заходи не були частиною політики заборони будь-якого висловлення сепаратистських поглядів. Тому Суд дійшов висновку про те, що обмеження було пропорційним легітимній меті.

61. Водночас, хоча Суд не є настільки вимогливим, як тоді, коли йдеться про активний аспект статті 3 Першого протоколу, пильність Суду при розгляді пасивного аспекту не є відсутньою. Зокрема, перевірка на пропорційність, хоча і є доволі гнучкою, але вона повноцінна. Так, Суд встановив низку порушень статті 3 Першого протоколу через непропорційний характер санкцій, накладених на членів парламенту після того, як їхні партії було розпущено через підрив територіальної цілісності та єдності Держави, або задля збереження світської природи політичної системи.

62. Суд також наголосив на необхідності забезпечення достатніх гарантій проти свавілля в рамках процедур національних органів влади, включаючи необхідність надання достатніх підстав. У справі *«Політична партія “Патрія” та інші проти Республіки Молдова» (Political Party “Patria” and Others v. the Republic of Moldova)*, 2020, дискваліфікація партії за три дні до парламентських виборів через ймовірне використання незадекларованих іноземних коштів було визнано свавільною з огляду на відсутність достатніх процесуальних гарантій. У справі *«Шлосберг проти Росії» (Shlosberg v. Russia)*, 2024, Суд ще раз наголосив, що позбавлення права брати участь у виборах не повинно ґрунтуватися на свавільних підставах. Справа стосувалася позбавлення заявника права балотуватися до парламенту через його участь у діяльності організації, яку російська влада визнала екстремістською. На думку національних судів, ця «причетність» полягала в участі у несанкціонованому мітингу, за що заявник був покараний, а також у закликах інших вчинити так само. Суд дійшов висновку, що позбавлення заявника права балотуватися, хоча формально й відповідало закону, ґрунтувалося на свавільних підставах, оскільки реалізація передбаченого Конвенцією права на мирні зібрання не може бути підставою для будь-якої форми санкцій, зокрема для позбавлення права балотуватися до парламенту.

63. Варто відзначити, що справи, які стосуються заборони політичних партій через несумісність їхніх політичних програм з демократичними принципами, зазвичай розглядаються за статтею 11 Конвенції (свобода зібрань та об’єднання). У таких справах скарги за статтею 3 Першого протоколу розглядаються лише додатково та як такі, що не порушують окремого питання (*«Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)* [ВП], 2003; *«Лінков проти Чеської Республіки» (Linkov v. the Czech Republic)*, 2006; і *«Баскська націоналістична партія – Регіональна організація "Іпарральде" проти Франції» (Parti nationaliste basque – Organisation régionale d’Iparralde v. France)*, 2007).

B. Важливість контексту

64. Хоча критерії права балотуватися на виборах мають спільне походження в необхідності забезпечення незалежності обраних представників і свободи вибору електорату, вони можуть різнитися в залежності від історичних, суспільних та політичних факторів, специфічних для кожної Держави. Множинність ситуацій, передбачених конституціями та виборчим законодавством численних Держав-членів Ради Європи, свідчить про розмаїття можливих підходів у цій сфері. Тому для цілей застосування статті 3 Першого протоколу будь-яке виборче законодавство повинне оцінюватися у світлі політичної еволюції відповідної країни (*«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987, § 54; *«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, § 33; та *«Ждanока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, § 106).

65. У справі *«Ждanока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, заявниця була членом Комуністичної партії Латвії (КПЛ), яка вчинила спробу державного перевороту в 1991 році. Її кандидатуру на виборах було згодом неодноразово відхилено через її членство в даній партії, яке вона продовжила і після спроби перевороту. Суд взяв до уваги, що колишня посада заявниці в цій

партії, а також її позиція під час подій 1991 року, все ще виправдували зняття її кандидатури з виборів до парламенту. Хоча такий захід навряд чи був би прийнятним для, наприклад, країни із встановленою багато десятиліть тому системою демократичних інститутів, він тим не менше міг бути визнаний прийнятним для Латвії з огляду на історичний та політичний контекст, який і призвів до його застосування та створив загрозу для нового демократичного порядку. Втім, Суд відзначив, що парламент Латвії має обов'язок щодо постійного перегляду цього законодавчого обмеження з метою його якнайшвидшого скасування. Такий висновок було виправдано з огляду на більшу стабільність, яка сьогодні існує в Латвії, *inter alia*, завдяки її повній європейській інтеграції. Таким чином, неспроможність законодавчого органу Латвії вжити дієвих заходів у цьому аспекті могла б призвести до іншого висновку Суду (§§ 132-135).

66. У подальшому Суд ще раз підкреслив важливість спливу часу та необхідності перегляду законодавства, яке стосується люстрації. У справі *«Адамсонс проти Латвії» (Ādamsons v. Latvia)*, 2008, заявникові, колишньому прем'єр-міністру, було відмовлено в участі у виборах на тій підставі, що він в минулому працював на КДБ. Суд підтвердив свої висновки щодо історичного контексту країни. Проте він відзначив, що з плином часу простої загальної підозри щодо певної групи осіб вже було недостатньо, і що органи влади повинні виправдати такий захід додатковими аргументами та доказами. Застосований у цій справі закон стосувався осіб, які в минулому співпрацювали з КДБ. Зважаючи на широту обов'язків, які існували в цьому органі, сфера застосування закону була дуже широкою. За таких обставин, просто зазначити, що відповідна особа належала до певної групи, було вже недостатньо. Дана група була визначена надто загально, а будь-яке обмеження виборчих прав її членів повинне було застосовувати індивідуальний підхід, беручи до уваги їхню фактичну поведінку. Необхідність і важливість такого індивідуалізованого підходу зростає з плином часу. Заявника ніколи не звинувачували прямо чи опосередковано в участі в неправомірній діяльності тоталітарного режиму або в будь-яких діях, які б свідчили про його протистояння чи ворожість до відновлення Латвією своєї незалежності та демократичного порядку. Більше того, заявника було офіційно визнано таким, що не має права балотуватися на виборах, дуже запізно – після десяти років видатної військової та політичної кар'єри у відновленій Латвії. За таких обставин позбавлення заявника права висувати свою кандидатуру на виборах могли виправдати лише самі нагальні обставини. Крім того, десятилітній період, протягом якого на колишніх співробітників КДБ поширювались обмеження, передбачені в інших законодавчих актах, було продовжено ще на десять років, причому ані уряд, ані парламент не навели підстав для такого продовження. Таким чином, Суд дійшов висновку, що продовження строку обмеження було явно свавільним по відношенню до заявника.

67. Рішення у справі *«Ждданока проти Латвії (№ 2)» (Ždanoka v. Latvia (no. 2)*, 2024, є продовженням рішення Великої Палати у справі *«Ждданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006 (див. пункт 65 вище). У 2018 році після запиту заявниці про перегляд конституційності положення про обмеження права балотуватися на виборах осіб, які брали активну участь у діяльності КПЛ після 13 січня 1991 року, Конституційний Суд підтвердив його конституційність, але звузив сферу поширення обмеження лише до тих активних учасників, що «поставили під загрозу і продовжують ставити під загрозу незалежність Латвійської Держави та принципи демократичної правової Держави». На парламентських виборах того року ім'я заявниці було вилучено зі списку кандидатів після того, як Центральна виборча комісія визнала, що обмеження, витлумачене Конституційним Судом, поширювалось на її ситуації. З самого початку Суд звернув увагу на контекст справи: Латвія є сусідом Росії, Держави, яка нещодавно вторглася і встановила контроль над частинами територій Грузії та України в рамках «чітко вираженої тенденції розвитку подій» після винесення Великою Палатою рішення від 2006 року. Хоча латвійський парламент тричі відхиляв пропозиції щодо скасування обмеження, і хоча за інших обставин Суд міг би вважати ці дії необґрунтованими й такими, що б схилили Суд до визнання порушення, він не міг дійти такого висновку в конкретному й делікатному контексті цієї справи, враховуючи, що «більшої стабільності», яку було забезпечено в Латвії (та в Європі в цілому), і на яку посилалася Велика Палата в рішенні від 2006 року, більше не існувало. Після цього рішення Латвія мала все більше законних підстав побоюватися за свою безпеку, територіальну цілісність і демократичний порядок, а тому обмеження мало оцінюватися у світлі більш широкої свободи розсуду, яка повинна була бути надана їй у цьому питанні. Тлумачення Конституційним Судом оскаржуваного обмеження, з огляду на розвиток подій, було в межах його

інтерпретаційних повноважень і не було свавільним або необґрунтованим, а подальший розгляд у виборчій комісії та суді апеляційної інстанції щодо застосування оскаржуваного обмеження та дискваліфікації заявниці надавав їй достатні гарантії проти свавілля.

68. Суд також розглядав справи, спрямовані на запобігання проникненню мафії в органи державного управління. У справі *«Мініскалько проти Італії» (Miniscalco v. Italy)*, 2021, заявника було позбавлено права висувати свою кандидатуру на регіональних виборах у зв'язку з остаточним засудженням за зловживання владою. Суд встановив, що оскаржуваний захід відповідав нагальній потребі забезпечення належного функціонування органів державної влади та був сумісним з принципом верховенства права і загальними цілями Конвенції. Вивчивши існуючу нормативно-правову базу, Суд дійшов висновку, що дискваліфікацію було оточено гарантіями. Зокрема, дискваліфікацію було обумовлено наявністю остаточного обвинувального вироку суду, чітко визначеного законом, її дію було обмежено в часі, а її передбачуваність підпадала під широку свободу розсуду, якою користується Держава. Так само, у справі *«Галан проти Італії» (Galan v. Italy)* (ухв.), 2021, заявника було усунуто з виборної посади у зв'язку з його засудженням за корупційний злочин. На відміну від справи *«Лікурезос проти Греції» (Lykourezos v. Greece)*, 2006, на момент проведення виборів у справі *Галана* і заявник, і виборці могли знати, що обраний представник, засуджений за один із тяжких злочинів, передбачених законом, може бути усунений з посади. Незважаючи на те, що Парламент мав значною мірою дискреційні повноваження у цій сфері, заявник мав можливість подавати зауваження, бути представленим адвокатом і виступати під час розгляду справи. Після подання вичерпного звіту, у якому було викладено процес прийняття рішення і запропоновано визнати обрання заявника недійсним, Палата депутатів на пленарному відкритому засіданні заслухала пропозицію доповідача і думки окремих депутатів. За таких обставин заявник мав достатні та адекватні процесуальні гарантії, і його скаргу було визнано неприйнятною.

C. Організація виборів

69. Практична організація виборів – складне питання, яке вимагає запровадження, а часом і внесення змін до ретельно розробленого законодавства. При розгляді цього питання Суд не забуває про складність чи специфічні риси, притаманні кожній Державі. Як наслідок, в цьому питанні Державам також надається широка свобода розсуду.

70. Так, Суд взяв до уваги, що належна організація списків виборців є передумовою для вільного і справедливого голосування. Ефективність права балотуватися на виборах безумовно залежить від справедливого здійснення права голосу. Неналежна організація списків виборців може зменшити шанси кандидатів на їхню рівну та справедливу участь у виборах (*«Грузинська робітнича партія проти Грузії» (Georgian Labour Party v. Georgia)*, 2008, §§ 82-83). У випадку, коли правила складання списків виборців були несподівано змінені за місяць до виборів, Суд погодився, що нова система реєстрації не була досконалою, однак він надав більшої ваги тому факту, що органи влади не витратили жодних зусиль, щоб зробити нові списки більш справедливими. Зокрема, перед виборчими органами постало завдання усунути очевидні недоліки у виборчих списках у дуже стислий термін, у «постреволюційній» політичній ситуації, а тому очікувати від виборчих органів ідеального рішення наклало б на них непосильний та непотрібний тягар. Саме виборці повинні були перевірити, що їх було зареєстровано, та за необхідності вимагати будь-якого виправлення. Суд встановив, що це питання охоплювалося широкою свободою розсуду Держави (*там само*).

1. Гарантія серйозних намірів кандидатів: вимога щодо застави

71. Виборче законодавство низки Держав-членів містить вимогу щодо внесення застави кандидатами. Такі заходи застосовуються для того, щоб завадити несерйозним кандидатам виставляти свою кандидатуру на виборах. Це підвищує відповідальність тих, хто висуває свою кандидатуру на виборах, і обмежує вибори серйозними кандидатами, дозволяючи при цьому уникнути необґрунтованого витрачання державних коштів. Таким чином, такі заходи можуть переслідувати легітимну мету гарантування права на ефективне та добре налагоджене представництво (*«Суховецький проти України» (Sukhovetskyy v. Ukraine)*, 2006, §§ 61-62).

72. Разом з тим, сума застави повинна бути пропорційною, такою, що встановлює рівновагу між утриманням від участі у виборах несерйозних кандидатів з одного боку та допущенням до реєстрації серйозних кандидатів з іншого боку. Таким чином, Суд бере до уваги розмір відповідної застави, послуги, які надаються Державою у зв'язку з виборчою кампанією, та інші обтяжуючі видатки на організацію виборів, які такі застави можуть зменшити.

73. Для відповідності принципу пропорційності застава, що вимагається, не повинна бути непомірною або такою, що становить непомірний адміністративний або фінансовий бар'єр для рішучого кандидата, який бажає приєднатися до виборчих перегонів, і тим більше бар'єр для появи достатньо представлених політичних течій або втручання у принцип плюралізму (*«Суховецький проти України» (Sukhovetskyy v. Ukraine)*, 2006, §§ 72-73). Вимога внести заставу і положення, які ставлять повернення застави та/або витрат на виборчу кампанію в залежність від отримання партією певного відсотка голосів виборців, слугують підтримкою для достатньо представлених течій, є виправданими і пропорційними з точки зору статті 3 Першого протоколу, зважаючи на широку свободу розсуду, яка надається Договірним Державам у цьому питанні (*«Російська консервативна партія підприємців та інші проти Росії» (Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia)*, 2007, § 94). Це залишається вірним навіть у випадку неповернення застави (*«Суховецький проти України» (Sukhovetskyy v. Ukraine)*, 2006).

Однак питання про те, чи підлягає поверненню застава, може порушити питання за статтею 1 Першого протоколу. У справі *«Російська консервативна партія підприємців та інші проти Росії» (Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia)*, 2007, Суд дійшов висновку, що національна процедура, відповідно до якої весь список кандидатів від партії було знято з виборів на підставі того, що деякі кандидати надали неточну інформацію, порушила принцип правової визначеності. Партія-заявник вже сплатила виборчу заставу. З огляду на свої висновки за статтею 3 Першого протоколу Суд постановив, що відмова повернути заставу становила порушення статті 1 Першого протоколу.

2. Уникнення надмірної фрагментації політичного ландшафту

74. Вимоги щодо кількості підписів, необхідних для представлення списку кандидатів, не є перешкодою для вираження думки народу при обранні законодавчого органу (*«Асенсіо Серкеда проти Іспанії» (Asensio Serqueda v. Spain)*, рішення Комісії, 1994; *«Канарська націоналістична федерація проти Іспанії» (Federación nacionalista Canaria v. Spain)* http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22646(ухв.), 2001; *«Бріто да Сілва Герра та Суса Магно проти Португалії» (Brito Da Silva Guerra and Sousa Magno v. Portugal)* (ухв.), 2008; *«Міхаела Міхай Неагу проти Румунії» (Mihaela Mihai Neagu v. Romania)* (ухв.), 1994, § 31).

75. Однак такі заходи повинні переслідувати легітимну мету, якою є розумний вибір з-поміж кандидатів з метою забезпечення їх репрезентативного характеру та виключення будь-яких невідповідних кандидатур, а також повинні бути пропорційними переслідуваній меті. Таким чином, Суд вважає, що поріг у 100 000 підписів, які представляють 0.55 % виборців, є сумісним зі статтею 3 Першого протоколу (*«Міхаела Міхай Неагу проти Румунії» (Mihaela Mihai Neagu v. Romania)* (ухв.), 1994,).

76. Аналогічно, вимога про те, щоб такі підписи супроводжувалися доказами, що підписанти зареєстровані у виборчому списку, повинна переслідувати легітимну мету забезпечення того, що кожний з підписантів має право голосу та підтримує лише одного кандидата. Таким чином, Суд встановив, що відхилення кандидата, який не дотримався відповідних формальностей, не було непропорційним (*«Бріто да Сілва Герра та Суса Магно проти Португалії» (Brito Da Silva Guerra and Sousa Magno v. Portugal)* (ухв), 2008).

77. Проте встановлення мінімальної кількості підписів і їх перевірка повинні відповідати законності і захищати чесність виборів. У справі *«Тагіров проти Азербайджану» (Tahirov v. Azerbaijan)*, 2015, гарантії, наявні у виборчої ради, яка відхилила кандидатуру заявника, були недостатніми, зокрема, щодо призначення експертів, які вирішували питання про дійсність підписів. Крім того, заявник не зміг бути присутнім на засіданнях ради або представити свої аргументи, жоден з яких не був нею розглянутий. Таким чином, відхилення кандидатури заявника через стверджувану недійсність

наданих ним підписів було свавільним. Посилаючись на звіт ОБСЄ, Суд відзначив системний характер цих недоліків, а також те, що багато кандидатів були свавільно відхилені на цих підставах. Він дійшов висновку, що одностороння декларація уряду не була достатньою для гарантування дотримання прав людини, відхилив її та розглянув справу по суті.

78. Такі порогові критерії також були прийняті Судом у зв'язку з розподілом місць за результатами виборів. Виборчі системи прагнуть виконати завдання, які іноді є майже несумісними одне з одним: з одного боку, досить достовірно відобразити думку народу, а з іншого – спрямувати потік думок таким чином, щоб сприяти появі досить чіткої і послідовної політичної волі. Таким чином, стаття 3 Першого протоколу не означає, що всі голоси обов'язково повинні мати однакову вагу стосовно результатів виборів або що всі кандидати повинні мати рівні шанси на перемогу, і жодна виборча система не може виключити «втрачених голосів» (*«Партії "Нові демократи" та "Наша країна" проти Латвії» (Partija “Jaunie Demokrāti” and Partija “Mūsu Zeme” v. Latvia)* (ухв.), 2007).

79. Наслідки виборчого порогу можуть бути різними в різних країнах, і різні системи можуть переслідувати різні, подекуди навіть протилежні, політичні цілі. Одна система може більше зосередитися на справедливому представництві сторін у парламенті, тоді як інша може мати на меті уникнення фрагментації партійної системи і стимулювання формування правлячої більшості однієї партії в парламенті. Суд дотримується тієї точки зору, що жодна з цих цілей не може вважатися необґрунтованою сама по собі. Крім того, роль, яку відіграють пороги, змінюється відповідно до рівня, на якому вони були встановлені, та партійної системи в кожній країні. Низький поріг виключає лише дуже невеликі угруповання, що робить формування стабільної більшості більш важким, тоді як в тих випадках, коли партійна система є сильно роздробленою, високий поріг позбавляє багатьох виборців представництва. Така велика різноманітність ситуацій свідчить про різноманітність можливих варіантів. Тому Суд не може оцінити будь-який конкретний поріг, не взявши до уваги виборчу систему, складовою частиною якої він є (*«Юмак і Садак проти Туреччини» (Yumak and Sadak v. Turkey)* [ВП], 2008, §§ 131-132).

80. Що стосується, наприклад, вимоги про виконання двох альтернативних умов – отримати принаймні 30 % дійсних голосів, відданих в окремому острівному виборчому окрузі, або принаймні 6 % дійсних голосів, відданих у всій автономній громаді – Суд постановив, що така система, аж ніяк не будучи перешкодою для кандидатів на виборах, надавала певний захист невеликим політичним утворенням (*«Канарська націоналістична федерація проти Іспанії» (Federación nacionalista Canaria v. Spain)* (ухв.), 2001). Так, Суд дійшов висновку, що поріг у 5 % голосів, які повинні були отримати кандидати для того, щоб бути обраними і брати участь в розподілі місць, був сумісним зі статтею 3 Першого протоколу, тому що він підтримував досить репрезентативні течії думок і допомагав уникнути надмірної фрагментації парламенту (*«Партії "Нові демократи" та "Наша країна" проти Латвії» (Partija “Jaunie Demokrāti” and Partija “Mūsu Zeme” v. Latvia)* (ухв.), 2007).

81. У справі *«Штрак і Ріхтер проти Німеччини» (Strack and Richter v. Germany)* (ухв.), 2016, Суд посилався на свою прецедентну практику щодо виборчих бар’єрів у світлі Конвенції (§ 33). Крім того, він вперше вирішував питання щодо бар’єру в рамках активного аспекту статті 3 Протоколу №1, оскільки справа була передана йому виборцями. Заявники скаржились на бар’єр у 5 % голосів на національному рівні, який необхідний для того, щоб політична партія могла претендувати на одне із місць, відведених Німеччині в Європейському парламенті. У 2011 році Конституційний Суд Німеччини заявив, що це законодавче положення не відповідає Основному Закону, проте не визнав недійсними результати виборів 2009 року. Страсбурзький суд відхилив заяву, встановивши, що втручання було пропорційне поставленій меті (збереження парламентської стабільності) з огляду на широку свободу розсуду, надану Державам у таких питаннях. Він зазначив, що Європейський Союз чітко дозволив Державам-членам встановлювати виборчі бар’єри до 5% голосів, і що значна кількість Держав-членів спиралася на цю можливість.

82. У справі *«Партія “Ді Фрізен” проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, йшлося про 5 % голосів, встановлених *землею* Нижньої Саксонії для отримання місць у парламенті. Заявник, політична партія, яка представляє інтереси групи представників меншин на цій *федеральній землі*, стверджував, що бар’єр у 5 % порушував його право брати участь у виборах без дискримінації та вимагав звільнення від правила. Таким чином, питання знаходилось у сфері зобов'язань Держав-членів щодо захисту меншин у виборчому контексті. Суд дотримувався думки, що, навіть якщо

розглядати його у світлі Рамкової конвенції про захист національних меншин 1998 року, де наголошувалось на участі національних меншин у суспільному житті, Європейська конвенція не передбачала іншого ставлення на користь меншин у цьому контексті. Він не виявив порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу.

83. Навпаки, у справі *«Юмак і Садак проти Туреччини» (Yumak and Sadak v. Turkey)* [ВП], 2008, Суд дійшов висновку, що в цілому 10 % виборчий поріг видавався надмірним, і погодився з органами Ради Європи, які рекомендували знизити його. Поріг змусив політичні партії використовувати хитрощі, які не додавали прозорості у виборчий процес. Проте Суд не був переконаний, що цей поріг у 10 %, якщо його оцінювати у світлі конкретного політичного контексту даних виборів і якщо до нього застосувати корективи та інші гарантії (наприклад, можливість формування виборчої коаліції з іншими політичними партіями або роль Конституційного суду), які зменшують його наслідки на практиці, мав результатом погіршення самої суті прав, гарантованих заявникам статтею 3 Першого протоколу.

84. Справа *«Черня проти Румунії» (Cernea v. Romania)*, 2018, стосується заборони членам партій, які ще не представлені в Парламенті, брати участь у якості кандидатів на проміжних виборах. Заявник стверджував, що мала місце дискримінація стосовно кандидатів, які належать до вже представлених партій. Суд дійшов висновку, що мета, спрямована на збереження структури парламенту та уникнення будь-якої роздробленості політичних груп в ньому, може виправдати таке обмеження (§ 49). Він встановив, що обмеження прав заявника балотуватися на проміжних виборах залишилося в розумних пропорціях, зокрема, тому що проміжні вибори були проведені для заповнення одного місця в парламенті, а заявник мав можливість балотуватися на попередніх загальних виборах (§§ 50-51).

85. У двох інших справах проти Румунії заявники скаржилися на законодавство, що встановлювало додаткову умову, яка застосовувалася виключно до організацій національних меншин, ще не представлених у Парламенті. Розглядаючи ці скарги за статтею 14 у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу, Суд визнав, що закон, про який йдеться, переслідує законну мету забезпечити належне представництво організацій, ще не представлених у парламенті, та усунути несерйозних кандидатів. Однак у справі *«Даніс та Асоціація етнічних турків проти Румунії» (Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania)*, 2015, закон, положення якого запроваджували додатковий критерій, було прийнято лише за кілька місяців до виборів, а отже заявники об'єктивно не мали можливості відповідати цьому критерію. У справі *«Цеголя проти Румунії» (Cegolea v. Romania)*, 2020, процедура встановлення додаткового критерію не забезпечувала достатніх гарантій проти свавілля і не мала ефективного судового контролю за дискреційними повноваженнями органів виконавчої влади.

86. Нарешті, раптова і непередбачена зміна правил підрахунку голосів може порушити статтю 3 Першого протоколу. Суд встановив порушення цієї статті щодо членів Парламенту, позбавлених своїх місць після непередбачуваного відходу Спеціалізованого Верховного Суду від своєї усталеної практики з питань підрахунку виборчої квоти. Зокрема, він взяв до уваги той факт, що зміна судової практики вже після виборів змінила зміст і вагу, які надавалися порожнім (незаповненим) виборчим бюлетеням, що в свою чергу могло змінити волю виборців, виражену ними, коли вони кидали такі бюлетені в урни для голосування. Це також створило нерівність у способі, в який обиралися члени Парламенту (*«Пасхалідіс, Куттерідіс і Захаракіс проти Греції» (Paschalidis, Koutmeridis and Zaharakis v. Greece)*, 2008).

D. Інші легітимні цілі

87. Стаття 3 Першого протоколу не містить переліку легітимних цілей, які можуть виправдовувати обмеження на здійснення прав, що гарантуються Протоколом. Вона також не посилається на «легітимні цілі», вичерпний перелік яких міститься у статтях 8-11 Конвенції. Як наслідок, Договірні Сторони мають право посилатися на інші цілі, за умови, що сумісність цих цілей з принципом верховенства права та загальними цілями Конвенції буде доведено за конкретних обставин (*«Жданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, § 115).

88. Так, Суд провів відмінність між лояльністю по відношенню до Держави і лояльністю по відношенню до уряду. Якщо необхідність забезпечити лояльність по відношенню до Держави може становити легітимну мету, що виправдовує обмеження виборчих прав, то це не стосується лояльності до уряду (*«Танасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova)* [ВП], 2010, § 166). Аналогічним чином, обов'язок мати достатні знання офіційної мови може переслідувати легітимну мету (*«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002). Суд також встановив, що покладене на кандидатів на парламентських виборах зобов'язання надати точну інформацію про свою зайнятість та членство в партії служило для того, щоб надати виборцям можливість зробити поінформований вибір щодо професійного і політичного досвіду кандидата, а тому становило легітимну мету (*«Краснов і Скуратов проти Росії» (Krasnov and Skuratov v. Russia)*, 2007). З іншого боку, позбавлення кандидата права балотуватися на виборах, засноване виключно на стверджуваній дефектній формі документа, наданої ним, не було пропорційним переслідуваній легітимній меті (*там само*, §§ 65-66).

89. Суд також оголосив неприйнятною заяву, в якій порушувалася скарга на накладене на дуже традиційну протестантську партію зобов'язання відкрити свої списки кандидатів для жінок. Він встановив, що прогрес у досягненні гендерної рівності в Державах-членах виключав підтримку Державою ідеї про те, що роль жінки є другорядною по відношенню до ролі чоловіків (*«Державна реформістська партія проти Нідерландів» (Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands)* (ухв.), 2012).

90. Крім того, у справі *«Мельниченко проти України» (Melnychenko v. Ukraine)*, 2004, під час виборів до українського парламенту кандидатуру заявника, громадянина України, який мав статус біженця в США, було відхилено на тій підставі, що він надав невірну інформацію про місце свого проживання. Відповідно до чинного законодавства, він надав інформацію, зазначену в його національному паспорті, який він все ще мав і в якому було зазначено, що він проживає в Україні. Суд погодився, що для реєстрації кандидатів вимога щодо їх проживання могла бути прийнятною. Однак він зазначив, що заявник дотримався норм національного законодавства, яке не вимагало постійного проживання в країні. Крім того, він знаходився в ситуації, в якій він міг або залишитися в Україні та ризикувати отриманням тілесних ушкоджень, що унеможливило б здійснення ним своїх політичних прав, або залишити країну і більше не мати права балотуватися на виборах. Таким чином, Суд дійшов висновку про те, що було порушення статті 3 Першого протоколу.

91. У справі *«Антоненко проти Росії» (Antonenko v. Russia)* (ухв.), 2006, суд заборонив заявникові балотуватися на парламентських виборах за день до самих виборів через фінансові порушення, і що виборча кампанія була проведена несправедливо. Заявник не скаржився на зняття його кандидатури як таке, але він скаржився на той факт, що це було вирішено незадовго до того, як були відкриті виборчі дільниці. Суд дійшов висновку, що такі строки відповідали національному законодавству і не мали жодних наслідків для можливого оскарження, оскільки таке рішення оскарженню не підлягало.

92. У справі *«Абіл проти Азербайджану (№ 2)» (Abil v. Azerbaijan (no. 2)*, 2019, у якій заявник був дискваліфікований з парламентських виборів за стверджувану дострокову агітацію та підкуп виборців, Суд постановив, що національні процедури не надали йому достатніх гарантій проти свавілля на будь-якій стадії провадження. Рішенням національних органів влади не вистачало достатнього обґрунтування та адекватної оцінки доказів для встановлення відповідальності заявника за інкриміновані йому неправомірні дії.

93. У справі *«Гюнген проти Туреччини» (Güngen v. Türkiye)*, 2023, відмова в реєстрації заявника кандидатом у списку прокурдської політичної партії на підставі того, що він не надав судового рішення, яке підтверджує відновлення його громадянських прав після судимості, не була визнана свавільною з огляду на усталену та передбачувану практику відповідних органів влади. Заяву було визнано неприйнятною як явно необґрунтовану.

94. У низці справ Суд також погодився, що потенційні кандидати можуть бути виключені з виборчих перегонів через їхню позицію. У справі *«Гітонас та інші проти Греції» (Gitonas and Others v. Greece)*, 1997, законодавство не дозволяло певним категоріям осіб, які займають державні посади, – в тому числі найманим державним службовцям та членам персоналу юридичних осіб публічного

права та державних підприємств, – виступати кандидатами на виборах і бути обраними в будь-якому виборчому окрузі, в якому вони виконували свої обов'язки більше трьох місяців протягом трьох років, що передували виборам. Крім того, така дискваліфікація залишалася чинною навіть якщо кандидат до цього звільнився, на відміну від ситуації з деякими іншими категоріями державних службовців. Суд дійшов висновку, що цей захід служив подвійній меті: забезпечити, щоб кандидати з різними політичними переконаннями користувалися рівними засобами впливу, і захистити електорат від тиску з боку державних посадових осіб. Через рік Суд підтвердив, що обмеження участі окремих категорій посадовців органів місцевого самоврядування в політичній діяльності переслідувало легітимну мету захисту права інших осіб (включаючи членів ради і електорат) на ефективну політичну демократію на місцевому рівні. Беручи до уваги той факт, що ці заходи діяли лише тоді, коли заявники займали політично обмежені посади, вони залишалися пропорційними (*«Ахмед та інші проти Сполученого Королівства» (Ahmed and Others v. the United Kingdom)*, 1998). У справі *«Бріке проти Латвії» (Brike v. Latvia)*, 2000, Суд додав, що позбавлення права державних службовців балотуватися на виборах становило пропорційну відповідь на вимогу про те, що державна служба має бути незалежною; таке позбавлення було тим більше правомочним щодо суддів, завданням яких було забезпечення громадянам права, закріпленого в статті 6 Конвенції. Відповідно, Суд дійшов висновку, що порушення самої суті гарантованих прав не було, оскільки суддя міг подати у відставку і тоді вже балотуватися на виборах.

95. У справі *«Дюпре проти Франції» (Dupré v. France)* (ухв.), 2016, йшлося про вибори двох додаткових французьких представників до Європейського парламенту в 2011 році, в середині терміну, після набуття чинності Лісабонської угоди. З трьох можливих варіантів французький уряд обрав призначення Національною асамблеєю нових членів Європарламенту з числа її членів, тим самим перешкоджаючи заявнику висувати свою кандидатуру. Суд визнав, що ця форма призначення мала легітимну ціль з огляду на ризик низької участі у виборах, високу вартість їх проведення лише двох місць та організаційну складність (§ 25). Беручи до уваги його обмежений вплив, Суд встановив, що захід не був непропорційним по відношенню до досягнутої легітимної цілі.

96. Проте, обмеження на право балотуватися на виборах, навіть якщо вони переслідують легітимну мету, не повинні призводити до позбавлення ефективності цього права – або тому, що умови були впроваджені занадто пізно або занадто раптово, або тому, що вони не були досить чіткими. У справі *«Лікурезос проти Греції» (Lykourezos v. Greece)*, 2006, законодавство, яке передбачало, що будь-яка професійна діяльність є несумісною з обов'язками члена парламенту, було застосовано відразу ж до діючого законодавчого органу, і члени парламенту вимушено втратили свої місця, хоча така несумісність не була встановлена до виборів до парламенту. Жодної нагальної потреби, яка б могла виправдати негайне застосування абсолютної дискваліфікації, не було. Суд вперше послався на принцип законних очікувань, а тому встановив порушення статті 3 Першого протоколу. Він знову застосував цей принцип у справі *«Об'єднання "Екогласність" проти Болгарії» (Ekoglasnost v. Bulgaria)*, 2012. Хоча жодна з трьох нових умов, впроваджених у виборчому законодавстві, сама по собі не створювала проблеми, через їх запізніле впровадження заявник мав лише один місяць для їх виконання. Суд висловив думку, що умови участі у виборах, що накладаються на політичні групи, становили складову частину основних правил проведення виборів. Тому такі умови повинні мати таку ж стабільність у часі, як і інші основні елементи виборчої системи. Суд також встановив, що положення, на підставі яких кандидатуру колишнього члена духовенства відхилили, були занадто неточними, а тому непередбачуваними. Відтак, вони надавали виборчим органам надмірну свободу розсуду і залишали занадто багато місця для сваволі в застосуванні такого обмеження (http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96018*«Сеїдзаде проти Азербайджану» (Seyidzade v. Azerbaijan)*, 2009).

E. Від виборчої кампанії...

97. Для того щоб гарантовані статтею 3 Першого протоколу права були ефективними, їхня охорона не може обмежуватися лише кандидатами. Таким чином, виборча кампанія також підпадає під сферу застосування положень цієї статті.

98. В низці справ за статтею 10 Конвенції Суд вже підкреслював тісний зв'язок між правом на вільні вибори та свободою вираження поглядів. Він встановив, що ці права, зокрема свобода політичних дебатів, разом становлять основу будь-якої демократичної системи. Обидва права є взаємопов'язаними і діють на посилення одне одного: наприклад, свобода вираження поглядів є однією з «умов», необхідних для «забезпечення вільного вираження думки народу у виборі законодавчого органу». З цієї причини особливо важливим є те, щоб у період, що передує виборам, існувала можливість вільної циркуляції думок і всіх видів інформації (*«Боумен проти Сполученого Королівства» (Bowman v. the United Kingdom)*, 1998, § 42).

99. Оскільки ці права є взаємозалежними, численні справи, що стосуються виборчої кампанії, розглядаються за статтею 10. Так, Суд встановив порушення статті 10 через штраф, накладений на телевізійний канал за трансляцію ним реклами невеликої політичної партії в порушення законодавства, що забороняло будь-яку політичну рекламу на телебаченні (*«Компанія "ТВ Вест АС" і Партія пенсіонерів у Ругаланн проти Норвегії» (TV Vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway)*, 2008). Проте, він не виявив порушення статті 10 у справі, в якій кандидатці на виборах було оголошено попередження виборчою комісією через те, що вона назвала свою опонентку «крадійкою» в прямому ефірі за її відсутності напередодні виборів (*«Вітренко та інші проти України» (Vitrenko and Others v. Ukraine)*, 2008).

100. Однак у справах, що стосуються, зокрема, розподілу ефірного часу протягом передвиборчого агітаційного періоду, можуть виникати питання з точки зору статті 3 Першого протоколу. У справі про рівність ефірного часу, наданого різним кандидатам, Суд зазначив, що хоча стаття 3 Першого протоколу закріплює принцип рівного поводження з усіма громадянами при реалізації ними своїх виборчих прав, вона як така не гарантує, щоб будь-якій політичній партії було надано ефірний час на радіо чи телебаченні під час передвиборчої кампанії. Проте проблема дійсно може виникнути за виняткових обставин: наприклад, якщо під час передвиборчих перегонів одній партії було відмовлено в будь-якому політичному мовленні, тоді як інші партії отримали ефірний час для цієї мети (*«Партії "Нові демократи" та "Наша країна" проти Латвії» (Partija “Jaunie Demokrāti” and Partija “Mūsu Zeme” v. Latvia)* (ухв.), 2007).

101. У справі *«Комуністична партія Росії та інші проти Росії» (Communist Party of Russia and Others v. Russia)*, 2012, Суд розглянув питання про те, чи несе Держава позитивне зобов'язання за статтею 3 Першого протоколу забезпечити висвітлення виборів регульованими ЗМІ об'єктивно та сумісно з духом «вільних виборів», навіть за відсутності прямих доказів навмисних маніпуляцій. Він встановив, що існуюча система виборчих засобів захисту була достатньою для того, щоб задовольнити позитивне зобов'язання Держави процесуального характеру. Що стосується матеріального аспекту зобов'язання і твердження про те, що Держава повинна забезпечити нейтральність аудіовізуального ЗМІ, він висловив думку про те, що були зроблені певні кроки для того, щоб гарантувати на телебаченні деяку видимість опозиційних партій і кандидатів та забезпечити редакційну незалежність і нейтральність ЗМІ. Ймовірно, ці заходи не забезпечили справжньої рівності, однак не можна було вважати встановленим те, що Держава не дотрималася свого позитивного зобов'язання в цій сфері настільки, щоб було порушення статті 3 Першого протоколу.

102. В іншому випадку, у справі *«Абдалов та інші проти Азербайджану» (Abdalov and Others v. Azerbaijan)*, 2019, заявники були зареєстровані зі запізненням на парламентські вибори 2010 року через відсутність гарантій проти свавілля у процедурі реєстрації кандидатів і через затримки у розгляді їхніх скарг з вини виборчих органів та судів. Відтак у них не було або було дуже мало часу для проведення передвиборчої агітації. Дійшовши висновку, що вищезазначене обмежило індивідуальні виборчі права заявників до такої міри, що суттєво погіршило їх ефективність, Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу.

103. У справі *«Оран проти Туреччини» (Oran v. Turkey)*, 2014, заявник скаржився на те, що на відміну від політичних партій він як незалежний кандидат не міг скористатися загальнонаціональним передвиборчим ефіром на турецькому радіо і телебаченні. Суд висловив думку, що на відміну від політичних партій заявник як незалежний кандидат міг звернутися лише до виборців округу, в якому він балотувався. Крім того, перешкод у використанні ним усіх інших доступних методів передвиборчої кампанії, які були доступними для всіх безпартійних незалежних

кандидатів у відповідний час, не було. Таким чином, Суд дійшов висновку про те, що порушення статті 3 Першого протоколу не було.

104. Нарешті, у справі *«Успаскіч проти Литви» (Uspaskich v. Lithuania)*, 2016, заявник, який був політиком, скаржився на те, що його домашній арешт (при розслідуванні кримінальної справи за фактом політичної корупції) перешкоджав брати участь у виборах до законодавчого органу на рівних умовах з іншими кандидатами. Встановивши відсутність порушення статті 3 Першого протоколу, Суд звернув особливу увагу на те, що він міг проводити кампанію зі свого будинку, якщо б забажав. Оскільки він був відомим політиком і члени його партії особисто брали участь у зустрічах з виборцями, домашній арешт не перешкоджав заявнику брати участь у виборах настільки, щоб це вплинуло на остаточний результат. Крім того, національне законодавство передбачало систему індивідуальних скарг та апеляцій у виборчих питаннях, і заявник скористався такою можливістю захисту.

F. ...до здійснення повноважень

105. Починаючи з 1984 року, Європейська комісія з прав людини зазначала, що одного лише права особи виступати кандидатом на виборах недостатньо; вона також повинна мати право зайняти свою посаду як член відповідного органу після того, як її обрав народ. Якщо прийняти протилежну точку зору, це позбавило б права виступати кандидатом на виборах будь-якого сенсу (*«М. проти Сполученого Королівства» (M. v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1984). Однак у тій самій справі Суд висловив думку про те, що неможливість обраного члена парламенту зайняти місце в Парламенті на тій підставі, що він вже був членом іноземного законодавчого органу, була обмеженням, сумісним зі статтею 3 Першого протоколу.

106. У трьох справах проти Туреччини Суд розглянув наслідки для членів Парламенту розпуску політичних партій, до яких вони входили. У справі *«Садак та інші проти Туреччини (№ 2)» (Sadak and Others v. Turkey (no. 2)*, 2002, політичну партію було розпущено через порушення нею територіальної цілісності і єдності Держави. Депутатів, які входили до цієї партії, було автоматично позбавлено їхніх місць. Суд зазначив, що втручання у свободу вираження поглядів опозиційного депутата вимагала особливо жорсткого контролю. Втрата заявниками своїх місць у Парламенті була автоматичною і не залежала від їхньої політичної діяльності, якою вони займалися на індивідуальній основі. Таким чином, цей захід був надзвичайно суворим і таким, що не був пропорційним будь-якій легітимній меті, на яку робилося посилання.

107. У справі *«Кавакчі проти Туреччини» (Kavakçı v. Turkey)*, 2007, на політичні права заявниці були накладені тимчасові обмеження через остаточний розпуск партії, до якої вона належала. Суд визнав, що такий захід мав на меті збереження світського характеру турецького політичного режиму, і що беручи до уваги важливість цього принципу для демократичного режиму в Туреччині, він переслідував легітимну мету запобігання заворушенням і захисту прав та свобод інших осіб. Однак, що стосується пропорційності заходу, чинні у відповідний момент конституційні положення, які стосувалися розпуску політичної партії, мали дуже широку сферу застосування. Усі дії та висловлювання, зроблені членами партії, могли бути покладені в провину самій партії при встановленні того, що вона є центром антиконституційної діяльності та при вирішенні питання про її розпуск. Не було зроблено жодного розрізнення між різними ступенями участі членів в зазначеній діяльності. Крім того, деякі члени партії, які перебували в ситуації, схожій із ситуацією заявниці, зокрема голова та заступник голови, не були покарані. Тому Суд дійшов висновку, що санкція не була пропорційною, і що було порушення статті 3 Першого протоколу.

108. В іншій справі, яка стосувалася члена парламенту цієї ж партії, який також втратив своє місце в Парламенті, Суд знову дійшов висновку про те, що було порушення статті 3 Першого протоколу, але з інтересом відзначив ухвалення конституційної поправки, яка посилювала статус членів парламенту і яка, ймовірно, мала наслідком зменшення випадків дискваліфікації членів парламенту на таких підставах (*«Собачі проти Туреччини» (Sobacı v. Turkey)*, 2007).

109. У справі *«Лікурезос проти Греції» (Lykourezos v. Greece)*, 2006, Суд визнав, що нова професійна несумісність, застосовна до членів Парламенту, не була оголошена до виборів і стала

несподіванкою як для заявника, так і для тих, хто за нього голосував, протягом строку його повноважень. Він висловив думку, що здійснюючи оцінку виборів заявника відповідно до нової статті Конституції, яка набула чинності в 2003 році, не беручи до уваги той факт, що його обрання мало місце до цього факту і в абсолютно законний спосіб, суддя позбавив заявника його місця, а також позбавив виборців свого кандидата, якого вони вільно і демократично обрали для того, щоб він представляв їх протягом чотирьох років, у порушення принципу легітимного очікування. Подібно цьому, у справі *«Пасхалідіс, Куттерідіс і Захаракіс проти Греції» (Paschalidis, Koutmeridis and Zaharakis v. Greece)*, 2008, Суд встановив, що непередбачений відхід після виборів від судової практики щодо підрахунку виборчої квоти, наслідком чого стала дискваліфікація низки обраних депутатів, призвів до порушення статті 3 Першого протоколу.

110. У справі *«Паунович і Мілівоєвіч проти Сербії» (Paunović and Milivojević v. Serbia)*, 2016, Суд мав можливість висловитися з питання практики політичних партій, яка полягала у використанні недатованих заяв про відставку, які підписували їхні члени, обрані до парламенту, перш ніж приступити до своїх повноважень члена парламенту. Цим партія отримувала можливість усунути таких членів з посади в будь-який час і проти їхньої волі. Суд спочатку висловив думку, що хоча заява про відставку подавалася партією, лише Парламент мав право зняти свого члена з його посади. Відтак саме Держава позбавляла члена парламенту його місця, прийнявши його відставку. Відповідно, заява члена Парламенту, який втратив своє місце, була визнана прийнятною *ratione personae*. Далі Суд зазначив, що оскаржувана практика вступала в протиріччя з національним законодавством, яке вимагало, щоб така відставка подавалася членом Парламенту особисто. Відповідно, було порушення статті 3 Першого протоколу.

111. Справа *«Томенко проти України» (Tomenko v. Ukraine)*, 2025, стосувалася припинення мандата депутата Парламенту політичною партією, від імені якої він був обраний, після того, як він вийшов зі складу її парламентської фракції. Партія посилалася на конституційну норму, що дозволяла дострокове припинення мандата в таких випадках. Ця норма вимагала наявності спеціального закону, який би визначав відповідні умови та процедури. На той час такого закону не було прийнято. Проте національні суди підтримали рішення про припинення мандата, визнавши конституційну норму безпосередньо застосовною та достатньою. Суд постановив, що за відсутності правової бази, яка б встановлювала відповідні процедури, та ефективні гарантії проти зловживань, політичні партії мали необмежену дискреційну владу в цьому питанні, що робило втручання у пасивне виборче право заявника незаконним і непропорційним. Визнаючи, що зміцнення партійної дисципліни та запобігання роздробленню парламентських блоків є законними цілями з метою забезпечення ефективного функціонування парламенту, а також те, що деякі контрзаходи, спрямовані на запобігання «продажу» мандатів або голосів, можуть бути обґрунтованими, Суд визнав неприйнятним дозвіл партіям під приводом таких контрзаходів ігнорувати волю виборців шляхом скасування результатів виборів.

112. Справа *«Оккетто проти Італії» (Occhetto v. Italy)* (ухв.), 2013, стосувалася залишення посади в Європейському парламенті. Після підписання документа про відмову від свого місця, що стало результатом угоди з одним із засновників політичного руху, до якого належав заявник, останній передумав. Однак наступний у списку кандидат вже зайняв його місце. Суд дійшов висновку, що після виборів кандидат мав право зайняти місце в законодавчому органі, але не мав жодних зобов'язань це робити. Будь-який кандидат міг відмовитися, з політичних або особистих міркувань, від посади, на яку його було обрано, а рішення про реєстрацію такої відмови від посади не могло розглядатися як таке, що суперечить принципу загального виборчого права. Він додав, що відмова прийняти нове рішення заявника про залишення на посаді переслідувала легітимну мету правової визначеності у виборчому процесі та захисту прав інших осіб, зокрема, прав кандидата, наступного у списку. Бажання заявника було виражено в письмовій формі та в недвозначних термінах і воно передбачало, що його відмова від посади була остаточною. Нарешті, національне судове провадження, яке відповідало праву ЄС, дозволило йому викласти свої аргументи, які він вважав доречними для свого захисту. Тому Суд дійшов висновку про те, що порушення статті 3 Першого протоколу не було.

113. У справі *«Г.К. проти Бельгії» (G.K. v. Belgium)*, 2019, сенаторка стверджувала, що вона не підписала заяву про відставку добровільно. Суд постановив, що у разі виникнення спору щодо

відставки члена парламенту, який бажає відкликати своє рішення або стверджує, що відставка є недійсною відповідно до національного законодавства, процес прийняття рішення повинен забезпечувати мінімальні гарантії проти свавілля. По-перше, повноваження, якими користується орган, що приймає рішення, повинні бути досить чітко обмежені положеннями національного законодавства, а по-друге, сама процедура повинна забезпечувати гарантії проти свавілля, наприклад, дозволяти зацікавленим особам висловлювати свою позицію, а також запобігати будь-якому зловживанню владою з боку відповідного органу влади. Суд встановив, що низка недоліків у процесі прийняття рішення про відставку заявниці порушили саму суть її прав, передбачених статтею 3 Першого протоколу.

114. Справа *«Георгіос Пападопулос проти Кіпру» (Georgios Papadopoulos v. Cyprus)*, 2025, стосувалася виборчих рішень, які тричі скасовували оголошення заявника обраним депутатом Парламенту після його призначення другим у списку на місце, від якого відмовилися до початку парламентської каденції. Мандат заявника було анульовано через відсутність правової або дозвільної конституційної бази, що регулює можливість заповнення місця, яке стало вакантним *до початку* парламентської каденції, оскільки національне законодавство передбачало лише можливість заповнення місця, яке стало вакантним *після* початку парламентської каденції. Суд дійшов висновку, що оскаржуване втручання не було «законним», оскільки Держава-відповідач не вирішила це питання шляхом законодавчого чи судового втручання, що призвело до вакантності парламентського місця протягом значного періоду часу.

115. У справі *«Селахаттін Демірташ проти Туреччини (№ 2)» (Selahattin Demirtaş v. Turkey (no.2)* [ВП], 2020, Суд вперше ухвалив рішення за скаргою за статтею 3 Першого протоколу щодо впливу тримання під вартою обраних депутатів під час досудового розслідування на виконання ними парламентських обов'язків. Підкресливши, що застосування заходу, який позбавляє депутата свободи, не є автоматичним порушенням статті 3 Першого протоколу, Суд постановив, що процесуальне зобов'язання, передбачене цим положенням, вимагає від національних судів довести, що, приймаючи рішення про початкове або подальше тримання під вартою депутата під час досудового розслідування, вони зважили всі відповідні інтереси, зокрема ті, що гарантуються статтею 3 Першого протоколу. При забезпеченні цього балансу вони повинні захищати вираження політичних поглядів відповідним депутатом, оскільки важливість свободи вираження поглядів депутатів (особливо опозиційних) є такою, що, якщо тримання від вартою депутата є несумісним зі статтею 10, воно також вважатиметься порушенням статті 3 Першого протоколу. Іншим важливим елементом було питання про те, чи були звинувачення безпосередньо пов'язані з політичною діяльністю депутата. Крім того, має бути запропонований засіб правового захисту, за допомогою якого народні депутати могли б ефективно оскаржити своє затримання і домогтися розгляду їхніх скарг по суті. До того ж тривалість тримання під вартою депутата під час досудового розслідування має бути якомога коротшою, а національні суди повинні дійсно розглядати альтернативні триманню під вартою заходи і надавати пояснення, якщо менш суворі запобіжні заходи вважаються недостатніми. У цьому випадку питання про те, чи існувала обґрунтована підозра у вчиненні заявником злочину, як того вимагає пункт 1 статті 5, є однаково важливим для цілей статті 3 Першого протоколу. Національні суди не змогли належним чином розглянути всі ці елементи та належним чином врахувати той факт, що заявник був не лише депутатом, але й лідером опозиції, виконання депутатських обов'язків якого вимагало високого рівня захисту. Незважаючи на те, що заявник зберігав своє місце в парламенті протягом усього строку повноважень, його участь у парламентській діяльності була фактично неможливою. Відтак його необґрунтоване тримання під вартою під час досудового розслідування було несумісним із самою суттю його права, передбаченого статтею 3 Першого протоколу, бути обраним і засідати в Парламенті.

116. Справа *«Санчес і Піканьйол та інші проти Іспанії» (Sanchez i Picanyol and Others v. Spain)*, 2025, також стосувалася стверджуваного обмеження політичних прав заявників у зв'язку з їхнім триманням під вартою на стадії досудового розслідування. Передумовою скарг заявників стали події вересня 2017 року, коли Уряд автономної області Каталонії («*Генералітат*» (the *Generalitat*)) та Парламент Каталонії розпочали процес, спрямований на відокремлення від Іспанської Держави, зокрема шляхом організації референдуму. Заявники, які на той час перебували під вартою у зв'язку з кримінальним провадженням, розпочатим у контексті цих подій, висунули свої кандидатури на виборах до парламенту Каталонії, що відбулися 21 грудня 2017 року, та були обрані. Однак після

ухвалення для них остаточного обвинувального вироку (за обвинуваченням трьох заявників у заколоті, а також другого та третього заявників — у розтраті державних коштів) їх було відсторонено від виконання державних обов'язків. Під час перебування під вартою заявники неодноразово зверталися з проханнями дозволити їм (першому та другому заявникам) бути присутніми на парламентських засіданнях та на сесії з приведення до присяги на посаду голови *Генералітату*, але ці прохання були відхилені. Прохання першого заявника взяти участь у передвиборчій кампанії також було відхилено. Розглядаючи питання про те, чи застосування цих заходів було порушенням прав заявників, передбачених статтею 3 Першого протоколу, Суд, посилаючись на справу *«Селахаттін Демірташ проти Туреччини (№ 2)» (Selahattin Demirtaş v. Turkey (no.2)* [ВП], нагадав, що позбавлення свободи депутата або кандидата не є автоматично порушенням зазначеного положення. Суд дійшов висновку, що, з огляду на наявні факти, національні суди збалансували суперечливі інтереси, що стояли на кону (зокрема, інтереси осіб, захищених статтею 3 Першого протоколу), та загальний інтерес у позбавленні їх свободи, коли це необхідно в межах кримінального провадження, таким чином, що це не можна вважати свавільним рішенням і що це не обмежувало свободу вираження думки громадян. Суд наголосив, що тяжкість відповідного злочину та соціальний і політичний контекст на момент подій були факторами, які слід було врахувати при оцінці пропорційності обмежень, так само як і короткий проміжок часу, що минув між стверджуваними злочинами та відхиленням різних клопотань заявників щодо реалізації їхніх прав як обраних посадових осіб. Суд також зазначив, що національні суди намагалися обмежити будь-яке втручання у права на представництво, дозволивши заявникам голосувати через довірену особу під час парламентських засідань, тим самим зберігши суть права на участь у роботі парламенту. Крім того, у відповідь на скаргу першого заявника щодо його автоматичного відсторонення від посади депутата Суд постановив, що відсторонення було застосовано після індивідуального розгляду його ситуації і що це був тимчасовий захід.

117. Справа *«Кокедхіма проти Албанії» (Kokëdhima v. Albania)*, 2024, стосувалася законності позбавлення Конституційним Судом мандата члена Парламенту через невідповідність, згідно з Конституцією, його підприємницької діяльності в компанії, де він був єдиним акціонером і що отримувала дохід від укладених з органами державної влади договорів про надання послуг, вимогам щодо сумісності. Незважаючи на те, що договори було укладено до виборів і заявник продав компанію через кілька місяців після його обрання, компанія продовжувала отримувати дохід за цими договорами, а заявник, який не вжив усіх заходів, необхідних для припинення наявного конфлікту інтересів на момент набуття мандата, продовжував у такий спосіб отримувати вигоду від компанії як її єдиний акціонер протягом кількох місяців, одночасно виконуючи обов'язки народного депутата. Суд встановив, що спосіб, у який відповідне національне законодавство було витлумачено та застосовано у справі заявника, був достатньо передбачуваним і не був свавільним.

118. У справі *«Коста і Росселло та інші проти Іспанії» (Costa i Rosselló and Others v. Spain)* (ухв.), 2025, Суд розглянув питання про відповідність статті 3 Першого протоколу, статтям 10 і 11 Конвенції, таких заходів: (i) заходів, вжитих органами влади, зокрема Конституційним Судом Іспанії, у відповідь на неодноразове винесення на обговорення та прийняття Парламентом Каталонії проектів резолюцій, подібних до тих, які цей суд раніше визнав неконституційними, та (ii) кримінального провадження, розпочатого щодо першого заявника за невиконання відповідних постанов Конституційного Суду. Заявники (усі були членами Парламенту Каталонії) стверджували, що в рамках процедури виконання попередніх судових рішень та ухвал Конституційний Суд перешкоджав проведенню певних дебатів з питань загального інтересу, тим самим порушивши їхні права. Суд постановив, що скарги заявників за статтями 10 та 11 Конвенції були допоміжними та мали розглядатися разом із їхньою основною скаргою за статтею 3 Першого протоколу, яка, по суті, стосувалася порушення їхнього права на участь у політичному житті. Під час цього розгляду Суд застосував класичний і більш суворий критерій «необхідності», який зазвичай не застосовується в контексті статті 3 Першого протоколу (див. пункт 13 вище). На цій підставі Суд дійшов висновку, що втручання було законним і передбачуваним, переслідувало законну мету (захист конституційного ладу та процедур внесення змін до Конституції, а також захист прав інших осіб), було необхідним і пропорційним, а також не перешкоджало вільній реалізації права народу на висловлення думки. Зокрема, Суд переконався, що Конституційний Суд у надзвичайних обставинах здійснив свої

повноваження з метою виконання власних попередніх рішень, спрямованих на захист Конституції як гаранта територіальної цілісності Держави, і відхилив скарги заявників як явно необґрунтовані.

IV. Виборчі спори

119. Справи, що стосуються виборчих спорів, є численними. Суд встановив, що права, гарантовані статтею 3 Першого протоколу, охоплюють не лише процес організації і управління процесом голосування, але й спосіб перегляду результатів виборів та спори щодо підрахунку голосів і підтвердження результатів виборів (*«Ковач проти України» (Kovach v. Ukraine)*, 2008, §§ 55 і далі; *«Намат Алієв проти Азербайджану» (Namat Aliyev v. Azerbaijan)*, 2010, § 81; *«Керімова проти Азербайджану» (Kerimova v. Azerbaijan)*, 2010, § 54; *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017; *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020).

120. Стаття 3 Першого протоколу містить певні позитивні зобов'язання процесуального характеру, зокрема вимогу існування національної системи ефективного розгляду окремих скарг та звернень з питань, пов'язаних із виборчими правами. Існування такої системи є однією з основних гарантій вільних і справедливих виборів. Така система забезпечує ефективне здійснення особистих прав на голосування і висування кандидатури на виборах, підтримує загальну довіру до управління виборчим процесом Державою і є важливим механізмом у розпорядженні Держави для виконання її позитивного зобов'язання за статтею 3 Першого протоколу про проведення демократичних виборів (*«Намат Алієв проти Азербайджану» (Namat Aliyev v. Azerbaijan)*, 2010, §§ 81 і далі; *«Успаскіч проти Литви» (Uspaskich v. Lithuania)*, 2016, § 93; *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020, § 69).

121. Суд постановив, що післявиборчий період повинен бути оточений чіткими процесуальними гарантіями; процес повинен бути прозорим і відкритим, а спостерігачам від усіх партій, включаючи представників опозиції, має бути дозволено брати в ньому участь. Проте Суд зазначив, що статтю 3 Першого протоколу не було розроблено як кодекс з виборчих питань, покликаний регулювати всі аспекти виборчого процесу. Відтак рівень контролю Суду в конкретній справі залежить від аспекту права на вільні вибори. Більш суворий контроль повинен бути передбачений для будь-яких відступів від принципу загального виборчого права, але більш широку свободу розсуду може бути надано Державам, у яких запроваджені заходи перешкоджають кандидатам брати участь у виборах. Ще менш суворий контроль повинен застосовуватися до більш технічного етапу підрахунку голосів і встановлення результатів (*«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 283-288).

122. Проста помилка або порушення у виборчому процесі, зокрема на більш технічних його етапах, не означатиме несправедливість виборів, якщо було дотримано загальних принципів рівності, прозорості, неупередженості та незалежності виборчої адміністрації. Ідея вільних виборів буде поставлена під загрозу лише тоді, коли (i) існують докази процесуальних порушень, які могли б перешкодити вільному вираженню думки громадянами, наприклад, через грубе спотворення намірів виборців; та (ii) коли такі скарги не отримують належного розгляду на національному рівні (*«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, § 287; *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020, § 72). Відповідно, для того, щоб привернути увагу Суду до способу розгляду скарг, пов'язаних з виборами, на національному рівні, заявник повинен продемонструвати, що ці скарги були «серйозними та аргументованими» (*«Намат Алієв проти Азербайджану» (Namat Aliyev v. Azerbaijan)*, 2010, § 78; *«Гахраманлі та інші проти Азербайджану» (Gahramanli and Others v. Azerbaijan)*, 2015, § 73; *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 289 і далі; *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020, §§ 78 і далі).

123. Рішення про визнання виборів недійсними повинні відображати справжню нездатність встановити побажання виборців (*«Ковач проти України» (Kovach v. Ukraine)*, 2008). У справі *«Керімова проти Азербайджану» (Kerimova v. Azerbaijan)*, 2010, Суд дійшов висновку, що фальсифікації з боку двох членів виборчої комісії не призвели до зміни остаточного результату виборів, в яких заявниця перемогла. Тим не менш, національні органи визнали результати виборів недійсними в порушення національного виборчого законодавства і без урахування обмежених наслідків фальсифікацій. Зробивши це, національні органи по суті допомогли посадовцям

перешкодити виборам. Таке рішення свавільно порушило виборчі права заявниці, позбавивши її можливості бути обраною до Парламенту. Воно також продемонструвало відсутність занепокоєння щодо цілісності і ефективності виборчого процесу, що не могло вважатися сумісним з духом права на вільні вибори. Роль судів не полягає у зміні волі народу. Так, у двох справах (*«I.З. проти Греції» (I.Z. v. Greece)*, рішення Комісії, 1994), та *«Бабенко проти України» (Babenko v. Ukraine)* (ухв.), 1999) органи Конвенції розглянули скарги від необраних кандидатів, які стверджували, що виборчі процеси були несправедливими, однак відхилили їх через відсутність будь-якої реальної шкоди у зв'язку з результатами виборів. У справі *«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015, результати 23 виборчих дільниць, встановлених за кордоном, були визнані недійсними через стверджувані порушення, що позбавило члена Парламенту його місця. Суд розглянув втручання як у право голосу 101 виборців, так і в право виступати кандидатом на виборах до Парламенту та партії, яку він представляв. Він встановив, що наведені підстави для невизнання виборів у низці виборчих дільниць були чисто формальними. Крім того, обставини, на які послався суд в обґрунтування свого рішення, не були передбачені національним законодавством у досить чіткий і доступний спосіб. Також не було продемонстровано, що вони змінили б вибір електорату або спотворили результат виборів. На додаток, виборче законодавство не передбачало можливості організації нових виборів на виборчих дільницях, на яких вибори були визнані недійсними (всупереч Кодексу Венеціанської комісії про належну практику у виборчих справах), що узгодило б легітимну мету, переслідувану при скасуванні результатів виборів (а саме – збереження законності виборчого процесу), з суб'єктивними правами виборців та кандидатів на парламентських виборах. Відповідно, Суд дійшов висновку, що було порушення статті 3 Першого протоколу. Таким чином, рішення про визнання виборів недійсними повинні ґрунтуватися на справжній неможливості встановити побажання виборців.

124. У справі *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, яка стосувалася ймовірних порушень на федеральних законодавчих і муніципальних виборах, заявники, що брали участь у цих виборах, мали різний статус: всі вони були внесені до виборчих списків, деякі з них також балотувалися на виборах до законодавчих зборів (тому справа стосувалася як активного, так і пасивного аспектів права на вільні вибори), а інші були членами виборчих комісій або спостерігачами. Суд постановив, що було порушення статті 3 Першого протоколу з наступних причин: заявники представили, як національним органам влади, так і Суду, аргументовану скаргу про те, що чесність виборів було серйозно порушено процедурою перерахунку голосів (§§ 310-311). Такі порушення могли призвести до грубого спотворення намірів виборців у всіх відповідних виборчих округах. Однак скарги заявників на процедуру перерахунку голосів не були належним чином розглянуті національними органами влади, тобто виборчими комісіями, прокуратурою, слідчими комісіями або судами (§§ 336-337).

125. У справі *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020, Суд додатково розтлумачив обсяг належних і достатніх процесуальних гарантій для запобігання свавіллю, необхідних для ефективного розгляду виборчих спорів відповідно до статті 3 Першого протоколу. Заявник, який не зміг отримати місце в парламенті регіону Валлонія з різницею лише в 14 голосів, вимагав повторної перевірки близько 20 000 виборчих бюлетенів. Незважаючи на те, що відповідна комісія визнала скаргу заявника обґрунтованою і запропонувала провести перерахунок голосів, парламент Валлонії, який на той час ще не був сформований, вирішив не прислухатися до цього висновку і затвердив повноваження всіх обраних представників. Суд насамперед підкреслив, що парламентська автономія може бути належним чином реалізована лише відповідно до принципу верховенства права. Відтак він взяв до уваги той факт, що парламент Валлонії розглянув і відхилив скаргу заявника до приведення його членів до присяги і затвердження їхніх повноважень. Стосовно обсягу процесуальних гарантій проти свавілля, Суд підкреслив, що гарантії неупередженості органу, який приймає рішення, покликані забезпечити, щоб прийняте рішення ґрунтувалося виключно на фактичних і правових міркуваннях, а не на політичних. З огляду на те, що члени парламенту, по суті, не можуть бути «політично нейтральними», у системі, у якій парламент є єдиним суддею щодо обрання своїх членів, особливу увагу слід звертати на гарантії неупередженості, закладені у національному законодавстві щодо процедури розгляду скарг на результати виборів. Окрім того, повноваження, якими користується відповідний орган, не повинні бути надмірними і мають бути достатньо чітко обмежені положеннями національного законодавства. Процедура розгляду

виборчих спорів також повинна гарантувати справедливе, об'єктивне та достатньо обґрунтоване рішення. Скаржники повинні мати можливість викласти свою точку зору і висунути будь-які аргументи, які вони вважають важливими для захисту своїх інтересів, за допомогою письмової процедури або, за необхідності, під час публічних слухань. Застосовуючи зазначені принципи до фактів цієї справи, Суд встановив, що скаргу заявника було розглянуто органом, який не надав необхідних гарантій своєї неупередженості та дискреційні повноваження якого не були достатньо чітко обмежені положеннями національного законодавства. Гарантії, надані заявнику під час процедури, також були недостатніми, оскільки були запроваджені на дискреційній основі.

126. Вищезазначені принципи щодо належних і достатніх процесуальних гарантій для запобігання свавіллю були знову застосовані Судом у справі *«Гудмундур Гуннарссон і Магнус Давір Норддал проти Ісландії» (Guðmundur Gunnarsson and Magnús Davír Norðdahl v. Iceland)*, 2024, яка стосувалася розгляду скарг двох осіб, кандидатури яких не набрали необхідної кількості голосів на виборах, які стверджували, що під час підрахунку та перерахунку голосів, поданих у їхньому виборчому окрузі, було допущено порушення, які вплинули на результати виборів та остаточний склад ісландського парламенту (*Альтинг*). Наявна нормативно-правова база створила механізм прийняття рішень, згідно з яким підготовчий мандатний комітет (призначений виконуючим обов'язки спікера *Альтинг*) провів повне розслідування скарг і підготував звіт, мандатний комітет (обраний новим складом *Альтинг*) сформулював пропозиції на основі цього звіту, а повна палата *Альтинг* провела дебати і проголосувала за відповідні пропозиції. На момент розгляду скарг усі ці органи складалися з новообраних депутатів, повноваження яких ще не були затверджені, а повноцінно функціонуючий парламент ще не був сформований. Не існувало жодних правил, які б регулювали потенційний конфлікт інтересів, і, фактично, деякі депутати, що брали участь у голосуванні з цього питання, були безпосередньо зацікавлені в результатах голосування і, таким чином, «вирішували власну долю». Незважаючи на те, що не існувало жодних підстав сумніватися в достовірності проведеного розслідування та об'єктивності наданих пропозицій, відсутність конкретних правил, що забезпечували б політичну й партійну нейтральність, викликала справжні побоювання щодо неупередженості з огляду на зовнішні прояви. Крім того, дискреційні повноваження повної палати *Альтинг* щодо конкретних наслідків будь-яких встановлених недоліків виборчого процесу не були належним чином обмежені національним законодавством. Водночас Суд встановив, що процедура розгляду скарг заявників була справедливою, об'єктивною і гарантувала прийняття достатньо обґрунтованого рішення: забезпечувалась ефективна участь заявників, пропозиції і рекомендації були детальними та обґрунтованими, а дебати в повній палаті дозволили зрозуміти мотиви остаточного рішення. Втім, вищезазначені висновки щодо неупередженості та необмежених дискреційних повноважень *Альтинг* призвели Суд до висновку, що було порушення вимог статті 3 Першого протоколу до Конвенції.

127. Нарешті, Суд підтвердив, що виборчі спори не можуть розглядатися за статтею 6 Конвенції, яку Суд визнав незастосовною. Суд дійшов висновку, що право заявника брати участь у виборах до Національних зборів Франції і зберегти своє місце було політичним, а не «цивільним» у розумінні пункту 1 статті 6, а тому спори, пов'язані з порядком реалізації цього права, не підпадають під дію статті 3 Першого протоколу (*«П'єр-Блох проти Франції» (Pierre-Bloch v. France)*, 1997, § 50). Кримінальний аспект статті 6 також не був задіяний щодо покарань, накладених за недотримання виборчих правил (*там само*, § 61). У справі *«НУО "Герагуїн Хорхурд Патгамаворакан Акумб" проти Вірменії» (Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia)* (ухв.), 2009, заявником була неурядова організація, яка виконувала роль спостерігача під час парламентських виборів. Після подальшого спору про ненадання Центральною виборчою комісією різних документів Суд дійшов висновку, що результат розгляду справи не мав вирішального значення для *цивільних* прав організації, а отже, не підпадає під сферу дії пункту 1 статті 6 Конвенції.

V. Ефективні засоби правового захисту

128. Держави повинні забезпечити, щоб небезпідставні скарги осіб на порушення під час виборів були ефективно розглянуті і щоб національні рішення були достатньо обґрунтованими.

129. У справах, пов'язаних зі спорами після виборів, Суд проводив розмежування залежно від того, чи розглядав ці спори судовий орган на національному рівні (*«Різа та інші проти Болгарії» (Riza*

and Others v. Bulgaria), 2015, § 94; *«Паунович і Мілівоєвіч проти Сербії» (Paunović and Milivojević v. Serbia)*, 2016, § 68). Якщо національне законодавство покладало розгляд післявиборчих спорів на судовий орган, Суд розглядав справу лише за статтею 3 Першого протоколу, дійшовши висновку, що немає необхідності в окремій оцінці за статтею 13 Конвенції *«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, § 45; *«Керімова проти Азербайджану» (Kerimova v. Azerbaijan)*, 2010, §§ 31-32*; «Гахраманлі та інші проти Азербайджану» (Gahramanli and Others v. Azerbaijan)*, 2015, § 56; *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, § 200; *«Абдалов та інші проти Азербайджану» (Abdalov and Others v. Azerbaijan)*, 2019), або що окремого питання за цією статтею не виникає (*«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015, § 95).

130. З іншого боку, якщо післявиборчий спір не розглядався судовим органом на національному рівні, Суд проводив окрему оцінку скарги за статтею 13 (*«Гросару проти Румунії» (Grosaru v. Romania)*, 2010; *«Паунович і Мілівоєвіч проти Сербії» (Paunović and Milivojević v. Serbia)*, 2016; *«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium)* [ВП], 2020; *«Гудмундур Гуннарссон і Магнус Давір Норддал проти Ісландії» (Guðmundur Gunnarsson and Magnús Davír Norðdahl v. Iceland)*, 2024).

131. Суд вказав, що в питаннях, пов'язаних з виборами, ефективними можуть вважатися лише ті засоби правового захисту, які можуть забезпечити належне функціонування демократичного процесу (*«Петков та інші проти Болгарії» (Petkov and Others v. Bulgaria)*, 2009). У справі *«Петков та інші проти Болгарії» (Petkov and Others v. Bulgaria)*, 2009, імена заявників були викреслені зі списків кандидатів лише за десять днів до дня виборів на підставі закону, прийнятого менш ніж за три місяці до цього. Ці рішення про виключення були згодом визнані недійсними, але, оскільки виборчі органи не поновили заявників як кандидатів, вони не змогли взяти участь у виборах. Суд дійшов висновку, що, оскільки засіб правового захисту, доступний у випадку виборів, передбачав лише матеріальне відшкодування, він не міг вважатися ефективним відповідно до статті 13 Конвенції. У справі *«Гросару проти Румунії» (Grosaru v. Romania)*, 2010, Суд зазначив, що заявник, який не переміг на виборах до парламенту, не зміг домогтися судового перегляду тлумачення оскаржуваного виборчого законодавства, і встановив порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу. Суд також встановив порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу у справі *«Паунович і Мілівоєвіч проти Сербії» (Paunović and Milivojević v. Serbia)*, 2016, щодо відсутності належної можливості оскаржити незаконне відкликання депутата Парламенту (§§ 68-72).

132. Якщо засіб правового захисту існує, будь-які недоліки можуть бути оскаржені до Суду відповідно до статті 3 Першого протоколу. Такі недоліки можуть становити порушення цієї статті, якщо вони ставлять під сумнів цілісність виборчого процесу. Процес прийняття рішень щодо недійсності або оскарження результатів виборів повинен бути забезпеченій певними мінімальними гарантіями проти свавілля (*«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, 2017, § 288). Зокрема, зазначені висновки повинні бути зроблені органом, який може забезпечити мінімальні гарантії своєї неупередженості. Так само, повноваження, якими користується відповідний орган, не повинні бути надмірно широкими: вони повинні бути з достатньою точністю обмежені положеннями національного законодавства. Нарешті, процедура має бути такою, щоб гарантувати прийняття справедливого, об'єктивного та достатньо обґрунтованого рішення і запобігати будь-якому зловживанню владою з боку відповідного органу (*«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, § 35; *«Ковач проти України» (Kovach v. Ukraine)*, 2008, §§ 54-55; *«Керімова проти Азербайджану» (Kerimova v. Azerbaijan)*, 2010, §§ 44-45; *«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria)*, 2015, § 144). Однак, коли Суд проводить такий розгляд, він обмежується з'ясуванням того, чи було рішення, прийняте національним органом, свавільним або явно необґрунтованим за своєю суттю (*там само*, § 144; *«Керімлі та Алібейлів проти Азербайджану» (Kerimli and Alibeyliv)*, 2012, §§ 38-42; *«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia)*, § 288, 2017).

133. Відзначаючи наявність обґрунтованих скарг на серйозні виборчі аномалії при підрахунку голосів, Суд встановив, що національні засоби правового захисту повинні забезпечувати достатні гарантії проти свавілля. Неможливість забезпечити ефективний розгляд таких спірних скарг буде вважатися порушенням статті 3 Першого протоколу (*«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and*

Others v. Russia), 2017, §§ 288 та 335). У цій справі жоден із залучених органів – виборча комісія, прокурор, суди – не провів належну перевірку причин, що лежать в основі скарг заявників.

134. Посилаючись, зокрема, на Кодекс Венеціанської комісії про належну практику у виборчих справах, Суд мав можливість встановити, що національні органи надали надмірно формальні підстави для того, щоб уникнути розгляд виборчих скарг по суті. Той факт, що існувала велика різниця в голосах між кандидатами, не мав значення, коли мова йшла про розгляд обсягу порушень, незалежно одне від одного, перед визначенням їх наслідків для загального результату виборів (*«Намат Алієв проти Азербайджану» (Namat Aliyev v. Azerbaijan)*, 2010).

VI. Іноземне втручання в демократичний процес

135. У справі *«Бредшоу та інші проти Великої Британії» (Bradshaw and Others v. the UK),* 2025, Суд уперше розглянув нове та складне явище — систематичне широкомасштабне іноземне втручання у демократичні процеси в Договірних Державах, зокрема використання з цією метою нових технологій – соціальні мережі. У 2019 та 2020 роках у двох парламентських доповідях Сполученого Королівства було висловлено занепокоєння щодо втручання Росії у демократичні процеси. Заявники (новообрані депутати) вважали, що ці доповіді та відповідь Уряду містять переконливі докази причетності Росії до загальних виборів 2019 року, зокрема дезінформаційних кампаній, кібератак та маніпуляцій в Інтернеті. Вони звернулися до суду з вимогою про судовий перегляд відмови Прем'єр-міністра розпочати незалежне розслідування, однак їхня скарга не була задоволена. У суді заявники стверджували, що Держава-відповідач порушила своє позитивне зобов'язання розслідувати вороже втручання іноземної Держави у демократичні вибори та запровадити ефективну правову базу для забезпечення виконання своїх зобов'язань за статтею 3 Першого протоколу.

136. Суд роз'яснив, що обсяг зобов'язань Держав за статтею 3 Першого протоколу виходить за межі забезпечення цілісності результатів виборів у вузькому розумінні та охоплює поширення політичних поглядів та інформації в період, що передує виборам, а також, у ширшому сенсі, рівність можливостей, що надаються кандидатам. З огляду на те, що дезінформація може бути значною загрозою для демократії, Суд визнав, що якщо втручання з боку ворожої Держави створює ризик обмеження прав виборців настільки, що це підриває саму їхню суть та ефективність, стаття 3 Першого протоколу може вимагати від Договірної Держави вжиття позитивних заходів для захисту достовірності своїх виборчих процесів та здійснення постійного перегляду таких заходів. З огляду на різноманітний характер скарг, що підпадають під дію статті 3 Першого протоколу, Суд не тлумачив останню як таку, що покладає самостійне зобов'язання розслідувати обґрунтовані твердження про порушення прав особи за цим положенням, на відміну від деяких інших положень Конвенції. Однак Суд зазначив, що явне ухилення від розслідування обґрунтованих звинувачень у втручанні у виборчий процес може стати підставою для порушення цієї статті, якщо це перешкоджає здатності Держави вживати позитивних заходів для захисту виборців від порушення самої суті їхнього права на вільні вибори. Метою такого розслідування було б, насамперед, оцінити загрозу, щоб надати Державі можливість вжити необхідних заходів для захисту достовірності виборчого процесу. Отже, розслідування мало б передувати прийняттю або оновленню Державою нормативно-правової бази з метою виконання позитивного зобов'язання щодо захисту цілісності своїх виборчих процесів. Будь-яке стверджуване невиконання обов'язку провести розслідування слід розглядати як частину цього позитивного зобов'язання, а не як окреме порушення статті 3 Першого протоколу.

137. Суд визнав складність оцінки впливу ворожого втручання з боку Держав на окремих виборців та результати виборів. Хоча міжнародна спільнота погоджується, що дезінформація, кібератаки та операції типу «зламати й оприлюднити» («hack and leak») є серйозною загрозою для демократії, наразі не існує чіткого консенсусу щодо конкретних заходів, яких повинні вживати Держави для протидії таким ризикам. Існує лише чітка згода щодо того, що це складна глобальна проблема, яка вимагає співпраці з міжнародними партнерами та компаніями, що володіють платформами соціальних мереж. Враховуючи також необхідність збалансувати обрані заходи захисту, щоб уникнути непропорційного втручання у право осіб на поширення та отримання інформації, Суд

постановив, що Держави мають широку свободу розсуду у виборі способів реагування. Суд не встановив порушення статті 3 Першого протоколу по суті, бо виснував, що реакція Сполученого Королівства на загрозу втручання Росії у вибори залишалася в межах його свободи розсуду. Зокрема, незважаючи на первинні недоліки, два незалежні розслідування призвели до оприлюднення вищезазначених парламентських звітів. У відповідь Уряд ухвалив три ключові закони, які, *inter alia*, регулювали витрати третіх осіб та проведення цифрових передвиборчих кампаній, криміналізували іноземне втручання та запровадили відповідні склади злочинів, а також встановили регулювання діяльності технологічних компаній для боротьби з незаконним і шкідливим контентом. Додаткові заходи включали створення інституційних механізмів для протидії дезінформації, захисту демократичної цілісності та забезпечення постійного перегляду необхідності вжиття подальших заходів проти загроз, що створюються ворожими державними суб'єктами. Ці дії усунули занепокоєння заявників, викладені в їхній заяві про судовий перегляд, а будь-які недоліки, які могли залишатися в реагуванні національних органів влади, не були настільки серйозними, щоб порушити саму суть їхніх виборчих прав, передбачених статтею 3 Першого протоколу до Конвенції.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (a) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (http://hudoc.echr.coe.int), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних *HUDOC*, на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

—А—

«Абдалов та інші проти Азербайджану» (Abdalov and Others v. Azerbaijan), №№ 28508/11 та 33773/18, 11 липня 2019 року

«Абіл проти Азербайджану (№ 2)» (Abil v. Azerbaijan (no. 2), № 8513/11, 05 грудня 2019 року

«Адамсонс проти Латвії» (Ādamsons v. Latvia), № 3669/03, 24 червня 2008 року

«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus), № 69949/01, ЄСПЛ 2004-V

«Алойз Кісс проти Угорщини» (Alajos Kiss v. Hungary), № 38832/06, 20 травня 2010 року

«Альбанезе проти Італії» (Albanese v. Italy), № 77924/01, 23 березня 2006 року

«Анатолій Маринов проти Болгарії» (Anatoliy Marinov v. Bulgaria), № 26081/17, 15 лютого 2022 року

«Антоненко проти Росії» (Antonenko v. Russia) (ухв.), № 42482/02, 23 травня 2006 року

«Анчугов і Гладков проти Росії» (Anchugov and Gladkov v. Russia), №№ 11157/04 та 15162/05, 04 липня 2013 року

«Асенсіо Серкеда проти Іспанії» (Asensio Serqueda v. Spain), № 23151/94, рішення Комісії від 09 травня 1994 року, Рішення та доповіді (DR) № 77-B

«Ахмед та інші проти Сполученого Королівства» (Ahmed and Others v. the United Kingdom), 02 вересня 1998 року, *Збірник рішень та ухвал* 1998-VI

—Б—

«Бабенко проти України» (Babenko v. Ukraine) (ухв.), № 43476/98, 04 травня 1999 року
«Бакірдзі та Є.С. проти Угорщини» (Bakirdzi and E.C. v. Hungary), №№ 49636/14 та 65678/14, 10 листопада 2022 року
«Баскська націоналістична партія – Регіональна організація "Іпарральде" проти Франції» (Parti nationaliste basque – Organisation régionale d'Iparralde v. France), № 71251/01, ЄСПЛ 2007-II
«Бенкаддур проти Франції» (Benkaddour v. France) (ухв.), № 51685/99, 10 листопада 2003 року
«Бомпар проти Франції» (Bompard v. France) (ухв.), № 44081/02, ЄСПЛ 2006-IV
«Боумен проти Сполученого Королівства» (Bowman v. the United Kingdom), 19 лютого 1998 року, *Збірник рішень та ухвал* 1998-I
«Бошкоскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Boškoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia) (ухв.), № 11676/04, ЄСПЛ 2004-VI
«Бредшоу та інші проти Великої Британії» (Bradshaw and Others v. the UK), № 15653/22, 22 липня 2025 року
«Бріке проти Латвії» (Brike v. Latvia) (ухв.), № 47135/99, 29 червня 2000 року
«Бріто да Сілва Герра та Суса Магно проти Португалії» (Brito Da Silva Guerra and Sousa Magno v. Portugal) (ухв.), № 26712/06 та № 26720/06, 17 червня 2008 року

—В—

«Вітo Санте Санторо проти Італії» (Vito Sante Santoro v. Italy), № 36681/97, ЄСПЛ 2004-VI
«Вітренко та інші проти України» (Vitrenko and Others v. Ukraine), № 23510/02, 16 грудня 2008 року

—Г—

«Г.К. проти Бельгії» (G.K. v. Belgium), № 58302/10, 21 травня 2019 року
«Галан проти Італії» (Galan v. Italy) (ухв.), № 63772/16, 15 травня 2021 року
«Гахраманлі та інші проти Азербайджану» (Gahramanli and Others v. Azerbaijan), № 36503/11, 08 жовтня 2015 року
«Георгіос Пападопулос проти Кіпру» (Georgios Papadopoulos v. Cyprus), № 21454/21, 9 жовтня 2025 року
«Герст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom) (no. 2) [ВП], № 74025/01, ЄСПЛ 2005-IX
«Гільбе проти Ліхтенштейну» (Hilbe v. Liechtenstein) (ухв.), № 31981/96, ЄСПЛ 1999-VI
«Гітонас та інші проти Греції» (Gitonas and Others v. Greece), № 18747/91, 01 червня 1997 року
«Голіков та інші проти Росії» (Golikov and Others v. Russia) [Комітет], № 44131/18 та 12 інших, 27 червня 2024 року
«Гора проти Сполученого Королівства» (Hora v. the United Kingdom), № 1048/20, 23 вересня 2025 року
«Грінс та М.Т. проти Сполученого Королівства» (Greens and M.T. v. the United Kingdom), №60041/08 та № 60054/08, ЄСПЛ 2010
«Гросару проти Румунії» (Grosaru v. Romania), № 78039/01, ЄСПЛ 2010
«Грузинська робітнича партія проти Грузії» (Georgian Labour Party v. Georgia), № 9103/04, ЄСПЛ 2008
«Гудмундур Гуннарссон і Магнус Давір Норддал проти Ісландії» (Guðmundur Gunnarsson and Magnús Davír Norðdahl v. Iceland), №№ 24159/22 і 25751/22, 16 квітня 2024 року
«Гюнген проти Туреччини» (Güngen v. Türkiye) (ухв.), № 58811/18, 10 жовтня 2023 року

—Д—

«Давидов та інші проти Росії» (Davydov and Others v. Russia), № 75947/11, 30 травня 2017 року
«Даніс та Асоціація етнічних турків проти Румунії» (Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania), № 16632/09, 21 квітня 2015 року
«Данн та інші проти Сполученого Королівства» (Dunn and Others v. the United Kingdom) (ухв.), № 566/10 та ін., 13 травня 1994 року

«Державна реформістська партія проти Нідерландів» (Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands) (ухв.), № 58369/10, 10 липня 2012 року

«Дікле та Садак проти Туреччини» (Dicle and Sadak v. Turkey), № 48621/07, 16 червня 2015 року

«Дімітрас та інші проти Греції» (Dimitras and Others v. Greece) (ухв.), № 59573/10 та № 65211/09, 04 липня 2017 року

«Дойл проти Сполученого Королівства» (Doyle v. the United Kingdom) (ухв.), № 30158/06, 06 лютого 2007 року

«Дюпре проти Франції» (Dupré v. France) (ухв.), № 77032/12, 03 травня 2016 року

—Е—

«Етксеберрія та інші проти Іспанії» (Etxeberria and Others v. Spain), № 35579/03 та 3 інші, 30 червня 2009 року

—Ж—

«Жданока проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia) [ВП], № 58278/00, ЄСПЛ 2006-IV

«Жданока проти Латвії (№ 2)» (Ždanoka v. Latvia (no. 2),* № 42221/18, 25 липня 2024 року

—З—

«Зорніч проти Боснії та Герцеговини» (Zornić v. Bosnia-Herzegovina), № 3681/06, 15 липня 2014 року

—І—

«І.З. проти Греції» (I.Z. v. Greece), № 18997/91, рішення Комісії від 28 лютого 1994 року, Рішення та доповіді (DR) № 76-A

—К—

«Кааманьо Вальє проти Іспанії» (Caamaño Valle v. Spain), № 43564/17, 11 травня 2021 року

«Кавакчі проти Туреччини» (Kavakçı v. Turkey), № 71907/01, 05 квітня 2007 року

«Калда проти Естонії (№ 2)» (Kalda v. Estonia (no. 2), № 14581/20, 06 грудня 2022 року

«Канарська націоналістична федерація проти Іспанії» (Federación nacionalista Canaria v. Spain) (ухв.), № 56618/00, ЄСПЛ 2001-VI

«Кара-Мурза проти Росії» (Kara-Murza v. Russia), № 2513/14, 04 жовтня 2022 року

«Керімлі та Алібейлів проти Азербайджану» (Kerimli and Alibeyliv), № 18475/06 та № 22444/06, 10 січня 2012 року

«Керімова проти Азербайджану» (Kerimova v. Azerbaijan), № 20799/06, 30 вересня 2010 року

«Ковач проти України» (Kovach v. Ukraine), № 39424/02, ЄСПЛ 2008

«Кокедхіма проти Албанії» (Kokëdhima v. Albania), № 55159/16, 11 червня 2024 року

«Компанія "ТВ Вест АС" і Партія пенсіонерів у Ругаланн проти Норвегії» (TV Vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway), № 21132/05, ЄСПЛ 2008

«Комуністична партія Росії та інші проти Росії» (Communist Party of Russia and Others v. Russia), № 29400/05, 19 червня 2012 року

Консультативний висновок щодо оцінки пропорційності повної заборони брати участь у виборах після усунення з посади в порядку імпічменту, запит № P16-2020-002, Вищий адміністративний суд Литви, 08 квітня 2022 року

«Коста і Росселло та інші проти Іспанії» (Costa i Rosselló and Others v. Spain) (ухв.), №№ 29780/20, 33702/20 та 48537/20, 11 лютого 2025 року

«Краснов і Скуратов проти Росії» (Krasnov and Skuratov v. Russia), № 17864/04 та № 21396/04, 19 липня 2007 року

«Ксуереб проти Мальти» (Xuereb v. Malta), № 52492/99, 15 червня 2000 року

—Л—

«Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) [ВП], № 26772/95, ЄСПЛ 2000-IV
«Лікурезос проти Греції» (Lykourezos v. Greece), № 33554/03, ЄСПЛ 2006-VIII
«Лінков проти Чеської Республіки» (Linkov v. the Czech Republic), № 10504/03, 07 грудня 2006 року
«Лукш проти Німеччини» (Luksch v. Germany), № 35385/97, рішення Комісії від 21 травня 1997 року, Рішення та доповіді (DR) № 89-B

—М—

«М. проти Сполученого Королівства» (M. v. the United Kingdom), № 10316/83, рішення Комісії від 07 березня 1984 року, Рішення та доповіді (DR) 37
«Малард проти Франції» (Malarde v. France) (ухв.), № 46813/99, 05 вересня 2000 року
«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium), № 9267/81, 02 березня 1987 року, серія A, № 113
«Мельниченко проти України» (Melnychenko v. Ukraine), № 17707/02, ЄСПЛ 2004-X
«Метьюз проти Сполученого Королівства» (Matthews v. the United Kingdom) [ВП], № 24833/94, ЄСПЛ 1999-I
«Мисліхака та інші проти Албанії» (Myslihaka and Others v. Albania), №№ 68958/17 та 5 інших, 24 жовтня 2023 року
«Мініскалько проти Італії» (Miniscalco v. Italy), № 55093/13, 17 червня 2021 року
«Міронеску проти Румунії» (Mironescu v. Romania), № 17504/18, 30 листопада 2021 року
«Міхаела Міхай Неагу проти Румунії» (Mihaela Mihai Neagu v. Romania) (ухв.), № 66345/09, 06 березня 1994 року
«Молка проти Польщі» (Mółka v. Poland) (ухв.), № 56550/00, ЄСПЛ 2006-IV
«Мугеманганго проти Бельгії» (Mugemangango v. Belgium) [ВП], № 310/15, 10 липня 2020 року
«Мухан і Гіллон проти Сполученого Королівства» (Moohan and Gillon v. the United Kingdom) (ухв.), № 22962/15 та № 23345/15, 13 червня 2017 року

—Н—

«Намат Алієв проти Азербайджану» (Namat Aliyev v. Azerbaijan), № 18705/06, 08 квітня 2010 року
«НУО "Герагуїн Хорхурд Патгамаворакан Акумб" проти Вірменії» (Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia) (ухв.), № 11721/04, 14 квітня 2009 року

—О—

«Об'єднання "Екогласність" проти Болгарії» (Ekoglasnost v. Bulgaria), № 30386/05, 06 листопада 2012 року
«Оккетто проти Італії» (Occhetto v. Italy) (ухв.), № 14507/07, 12 листопада 2013 року
«Оран проти Туреччини» (Oran v. Turkey), № 28881/07 та № 37920/07, 15 квітня 2014 року

—П—

«Паксас проти Литви» (Paksas v. Lithuania) [ВП], № 34932/04, ЄСПЛ 2011
«Партії "Нові демократи" та "Наша країна" проти Латвії» (Partija "Jaunie Demokrāti" and Partija "Mūsu Zeme" v. Latvia) (ухв.), № 10547/07 і № 34049/07, 29 листопада 2007 року
«Партія "Ді Фрізен" проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany), № 65480/10, 28 січня 2016 року
«Пасхалідіс, Куттмерідіс і Захаракіс проти Греції» (Paschalidis, Koutmeridis and Zaharakis v. Greece), № 27863/05, № 28422/05 і № 28028/05, 10 квітня 2008 року
«Паунович і Мілівоєвіч проти Сербії» (Paunović and Milivojević v. Serbia), № 41683/06, 24 травня 2016 року
«Петков та інші проти Болгарії» (Petkov and Others v. Bulgaria), № 77568/01 та 2 інші, 11 червня 2009 року

«П'єр-Блох проти Франції» (Pierre-Bloch v. France), 21 жовтня 1997 року, *Збірник рішень та ухвал* 1997-VI

«Пі проти Франції» (Py v. France), № 66289/01, ЄСПЛ 2005-I

«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia), № 46726/99, ЄСПЛ 2002-II

«Полакко і Гарофало проти Італії» (Polacco and Garofalo v. Italy), № 23450/94, рішення Комісії від 15 вересня 1997 року, Рішення та доповіді (DR) № 90-A

«Політична партія "Патрія" та інші проти Республіки Молдова» (Political Party "Patria" and Others v. the Republic of Moldova), №№ 5113/15 та 14 інших, 4 серпня 2020 року

—Р—

«Республіканська народна партія проти Туреччини» (Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey) (ухв.), № 48818/17, 21 листопада 2017 року

«Репетто Вісентіні проти Італії» (Repetto Visentini v. Italy) (ухв.), № 42081/10, 9 березня 2021 року

«Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey) [ВП], № 41340/98 та 3 інші, ЄСПЛ 2003-II

«Різа та інші проти Болгарії» (Riza and Others v. Bulgaria), № 48555/10 та № 48377/10, 13 жовтня 2015 року

«Російська консервативна партія підприємців та інші проти Росії» (Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia), № 55066/00 та № 55638/00, 11 січня 2007 року

—С—

«Садак та інші проти Туреччини (№ 2)» (Sadak and Others v. Turkey (no. 2), № 25144/94 та 8 інших, ЄСПЛ 2002-IV

«Саллерас Льїнарес проти Іспанії» (Salleras Llinares v. Spain) (ухв.), № 52226/99, ЄСПЛ 2000-XI

«Санчес і Піканьйол та інші проти Іспанії» (Sanchez i Picanyol and Others v. Spain), №№ 25608/20 та 2 інші, 6 листопада 2025 року

«Севінгер та Еман проти Нідерландів» (Sevinger and Eman v. the Netherlands) (ухв.), № 17173/07 та № 17180/07, 06 вересня 2007 року

«Сеїдзаде проти Азербайджану» (Seyidzade v. Azerbaijan), № 37700/05, 03 грудня 2009 року

«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina) [ВП], № 27996/06 та №34836/06, ЄСПЛ 2009

«Селахаттін Демірташ проти Туреччини (№ 2)» (Selahattin Demirtaş v. Turkey (no.2) [ВП], № 14305/17, 22 грудня 2020 року

«Сітаропулос і Джакумопулос проти Греції» (Sitaropoulos and Giakoumopoulos v. Greece) [ВП], № 42202/07, ЄСПЛ 2012

«Скоппола проти Італії (№ 3)» (Scoppola v. Italy) (no. 3) [ВП], № 126/05, 22 травня 2012 року

«Собачі проти Туреччини» (Sobacı v. Turkey), № 26733/02, 29 листопада 2007 року

«Сойлер проти Туреччини» (Söyler v. Turkey), № 29411/07, 17 вересня 2013 року

«Строб'є і Розенлінд проти Данії» (Strøbye and Rosenlind v. Denmark), №№ 25802/18 та 27338/18, 02 лютого 2021 року

«Суховецький проти України» (Sukhovetskyy v. Ukraine), № 13716/02, ЄСПЛ 2006-VI

—Т—

«Тагіров проти Азербайджану» (Tahirov v. Azerbaijan), № 31953/11, 11 червня 2015 року

«Танасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova) [ВП], № 7/08, ЄСПЛ 2010

«Тімке проти Німеччини» (Timke v. Germany), № 27311/95, рішення Комісії від 11 вересня 1995 року, Рішення та доповіді (DR) № 82-A

«Томенко проти України» (Tomenko v. Ukraine), № 79340/16, 10 липня 2025 року

«Топлак і Мрак проти Словенії» (Toplak and Mrak v. Slovenia), №№ 34591/19 та 42545/19, 26 жовтня 2021 року

—У—

«Успаскіч проти Литви» (Uspaskich v. Lithuania), № 14737/08, 20 грудня 2016 року

—Ф—

«Форкадель і Луїс та інші проти Іспанії» (Forcadell i Lluis and Others v. Spain) (ухв.), № 75147/17, 07 травня 2019 року

«Фродль проти Австрії» (Frodl v. Austria), № 20201/04, 08 квітня 2010 року

—Х—

«Х проти Німеччини» (X. v. Germany), № 2728/66, рішення Комісії від 06 жовтня 1967 року, Збірка 25

«Х проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom), № 7140/75, рішення Комісії від 06 жовтня 1976 року, Збірка Ухвал 7

«Х проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom), № 7566/76, рішення Комісії від 11 грудня 1976 року, Збірка Ухвал 9

«Х проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom), № 7730/76, рішення Комісії від 28 лютого 1979 року, Збірка Ухвал 15

«Х проти Сполученого Королівства» (X. v. the United Kingdom), № 8873/80, рішення Комісії від 13 травня 1982 року, Збірка Ухвал 28

«Х та інші проти Бельгії» (X. and Others v. Belgium), № 6837/74, рішення Комісії від 02 жовтня 1975 року, Збірка Ухвал 3

—Ц—

«Цеголя проти Румунії» (Cegolea v. Romania), № 25560/13, 24 березня 2020 року

—Ч—

«Черня проти Румунії» (Cernea v. Romania), № 43609/10, 27 лютого 2018 року

—Ш—

«Шиндлер проти Сполученого Королівства» (Shindler v. the United Kingdom), № 19840/09, 7 травня 2013 року

«Шлосберг проти Росії» (Shlosberg v. Russia), № 32648/22, 3 вересня 2024 року

«Штрак і Ріхтер проти Німеччини» (Strack and Richter v. Germany) (ухв.), № 28811/12 та № 50303/12, 05 липня 2016 року

—Ю—

«Юмак і Садак проти Туреччини» (Yumak and Sadak v. Turkey) [ВП], № 10226/03, ЄСПЛ 2008